O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV.№

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ
Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2001-yil, 9-fevral • N7 (3597)

Бугун Мир Алишер Навоий туғилганига 560 йил тўлди!

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ шоири

БУЮК ИФТИХОР

Ҳинд халқида шундай одат бор: улар йилда бир маротаба муқаддас Ганг дарёсида чўмилишиб, покланиб оладилар. Мен халқларнинг маънавий дунёларида ҳам ўз Ганг дарёлари бор, деб ўйлайман. Биз учун шундоқ табаррук уммон, шубҳасиз, Алишер Навоийдир. Биз наинки йилда бир бора, балким, ҳар куни бу сиймодан нур, зиё, маънавий қудрат оламиз. У зотнинг меъёри-мезонларидан келиб чиқиб, атроф-муҳитга муносабатимизни билдирамиз. Кўпинча, Навоий бобомиз бундоқ деганлар каби ибора бизга етарлидир, уни муҳокама қилиб ҳам ўтирмаймиз. Ахир:

Одами эрсанг, демагил одами,
Ониким йўқ халқ ғамидин ғами —

деган байт барча замонлар учун бирдек шиор эмасми? Ёинки бобомиз

Яхшилар ичра Ватан тутса Навоий не тонг,
Кимки ёмонлар била бўлди ёмон бўлдило —

дер эканлар, бу панднома барчани хушёр торттирмайдими?

Ёки улуғ шоиримиз "Ким ёмонлиғ қилмаса, қилғонча бордир яхшилиғ" дер эканлар, бу бутун инсониятга билдирилаётган маломатли истак эмасми?

Биз, албатта, шундай улуғ мутафаккир шоиримиз борлигидан чексиз ифтихор қиламиз. Халқимиз ҳар қандай шарт-шароитда ҳам бу улуғ фарзандини фаромуш этган эмас. Ахир, ҳар икки фарзандимизнинг бири Алишер-ку!

Эл бошига тушган азиятларга Навоий бобомиз ҳам шерик бўлган эдилар. Кимларгадир ёқмаган сатрлари ўчириб ташланган эди. Демак, Истиқлолимизга Навоий бобомиз ҳам ташна эдилар. Бугунги кунда Навоийни ўрганиш — ўз қалбимизни ўрганиш, Навоийни таниш — ўзлигимизни таниш билан баробар.

Буюк шоиримизга алоҳида эътибор бугунги кунда давлат мақоми даражасига айланганлиги миллатимизнинг бахтидир. Бу саодатли кунлар учун Истиқлолимизга шукроналар, Президентимизга минг-минг раҳматлар айтсак арзийди.

Бугун Навоий бобомиз таваллудига 560 йил тўлди. Барчамизга буюк бу ифтихор — шеърият байрами муборак бўлсин!

Бирин-кетин ўтиб борар асрларнинг карвонлари,
Оҳ, нечоғлик хатарлидир унинг ошар довонлари.
Инсон зоти муродига азал-абад етар эди,
Ушалса гар умидвор зот Навоийнинг армонлари.

Фурсат келди дўсту ғаним кимлигини билай бу кун,
Жамъи башар фарзандига саодатлар тилай бу кун.
Кўкка боқиб саҳар чоғи, илтижолар қилай бу кун,
Нурга тўлсин азиз бобом Алишернинг маконлари!

ШЕЪРИЯТ ДАҲОСИГА ЭҲТИРОМ

6 феврал куни муҳташам "Туркистон" саройида бўлиб ўтган бадиий-маърифий кеча миллатимиз ифтихорига айланган даҳо шоиримиз Алишер Навоий ҳазратлари таваллудининг 560 йиллигига бағишланди. Маданият ишлари вазирлиги, Ёзувчилар уюшмаси, Фанлар академияси, Телерадиокомпания, Бадиий академия, "Ўзбекнаво" ва "Ўзбектеатр" бирлашмалари ҳамда "Маънавият ва маърифат" маркази ташаббуси билан уюштирилган бадиий кеча мамлакат пойтахтининг маданий ва адабий-илмий жамоатчилиги намояндалари билан гавжум бўлди.

Анжуманда иштирок этган ҳар бир зиёли, маънавият ва маърифат намояндаси уста санъаткорлар талқинидаги Навоий бобомиз наволарини, бамисоли парилар янглиғ ороланган ҳусну таровaт бекалари ўқиган Ҳазратнинг шеърият жавоҳирларини тинглар экан, Навоий бобомизнинг мана шундай улуғ тўйларини она халқимизга бахшида этган Истиқлолга шукроналар айтиши шубҳасиз эди. Шеърият даҳосига кўрсатилган бу буюк эҳтиром халқимиз қалбидаги улуғ ифтихорнинг намоён бўлишидир. Бу ифтихор туйғулари кечада сўз олган Ёзувчилар уюшмаси раиси Абдулла Орипов ва Маданият ишлари вазири Хайрулла Жўраевнинг чиқишларида ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Улуғ шоиримиз сиймосида саҳнага чиққан ва унинг бениҳоя гўзал ғазалларини ўқиган, ижро этган таниқли санъаткорларимизнинг маҳорати анжуман аҳлида унутилмас таассурот қолдирди. Айниқса, мумтоз наволаримизни бетакрор ижро этиб, жаҳонда довруқ қозонган Муножатхон Йўлчиева талқинидаги ''Қаро кўзим...'' ашуласи кечага улуғвор руҳ бағишлади.

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида ''Навоийни англаш — давр талаби'' мавзуидаги илмий, адабий-мусиқий анжуман шу кунларда мамлакатимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида, ўқув масканларида кўтаринки кайфиятда ўтаётган ана шундай навоийхонлик анъанасининг узвий давоми бўлди. Миллий университетнинг муҳташам маданият саройига олий илм масканининг барча факултетларида таҳсил олаётган ёш йигит-қизлар, олимлар, адабиёт мухлислари жам бўлишди. Анжуманни таниқли олим, университет ректори Тўрабек Долимов очди. Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов Ёзувчилар уюшмаси билан ҳамкорликда ўтказилаётган бу тадбирнинг моҳияти ҳақида сўзлаб, Навоий даҳосига эҳтиром ҳар бир талабанинг қалбига дастлаб мана шу қутлуғ илм масканида чуқур сингишини таъкидлади. Олимлар Суюма Ғаниева, Норқул Бекмирзаев, Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф ўз чиқишларида буюк бобокалонимизнинг ҳар бир ўзбек учун буюк ибрат намунаси бўлгулик фазилатлари, бебаҳо ижодининг мазмун-моҳияти ҳақида тўлқинланиб сўзладилар. Таниқли хонандалар Ўлмас Саиджонов, Насиба Саттрова, Гулбаҳор Эрқулова, Исмоилжон ва Исроилжон Ваҳобов ва бошқа санъаткорларнинг куй-қўшиқлари анжуманга ўзгача файз бағишлади.

Маннон Уйғур номидаги Тошкент давлат санъат институтидаги тадбир ҳам Мир Алишер Навоий таваллудининг 560 йиллигига бағишланган шодиёна байрамларнинг бири бўлди. Уни Маданият ишлари вазири ўринбосари, '' Ўзбектеатр'' бирлашмаси бошлиғи Муҳаммадали Абдуқундузов очди. Шоир достонларидан ўқилган парчалар, ғазалларига басталанган ашулалар, ''Алишер Навоий'' спектаклидан намойиш этилган саҳна мухлислар кўнглини чоғ этди.

Бугун Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи ва Навоий кўчасидаги шоир ҳайкаллари пойида, шунингдек, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида ижодкорлар, олимлар ва пойтахт жамоатчилиги вакилларининг улуғ шоир таваллудининг 560 йиллигига бағишланган адабий, илмий анжуманлари бўлиб ўтади.

ЎЗБЕК ТИМСОЛИ

Олис юлдузларнинг нури улар сўнганидан кейин ҳам минг-минг йиллар мобайнида Она Еримизга ёғилиб турар экан. Муҳаммад Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Султон Жалолиддин, Амир Темур, Беҳзод сингари буюк боболаримиз ҳам башарият осмонидаги ёруғ юлдузлардир. Бу даҳо зотлар рўёбга чиқарган бемисл ишлар, улар яратган ўлмас асарлар ҳамон ўзлари мансуб бўлган халқнинг заковатини дунёга танитиб, бутун инсониятнинг онгини. ёритиб, руҳини кўтариб, қалби ва тафаккурига куч-қувват, қудрат бағишлаб келмоқда. Ўзбек номини жаҳонга машҳур қилиб, она халқимиз тимсолига айланган Алишер Навоий ҳам ана шу даҳоларнинг мустаҳкам сафидадир..

Мир Алишер Навоий ўз давридаёқ бутун Мусулмон дунёсида улуғ шоир, мутафаккир, давлат арбоби, маданият аҳлининг ҳомийси сифатида кенг тан олинган эди. Уни ҳатто мамлакат подшоҳи Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўзи "Рисола"сида "Ҳақ сўз адосида далир", "турк (ўзбек — **М.С.**) тилининг ўлган жасадиға Масиҳ анфоси била руҳ кийурди", "Бу кун назм арконининг рубъи маскунида қаҳрамон ул турур ва бу мамолик фатҳига соҳибқирон ани десалар бўлур", деб улуғлайди. Шоир "Хамса"ни ёзиб тугатгач, ўзини Алишер Навоийдек инсон билан замондош бўлганидан бахтли ҳисоблаган Султон Ҳусайн Сўз соҳибқиронини ўзининг оқ отига миндириб, отнинг жиловидан ушлаб, пиёда юра бошлайди... Бу нодир воқеа қадимий китобларда ёзиб қолдирилган...

XX асрда ўзбек халқи, дунё халқлари Навоийни анча кенг таниди. Шоирнинг асарлари аслиятда ҳам, ўзга тилларда ҳам қайта-қайта нашр қилинди; ўқув юртлари дастурларидан ўрин олди. Навоий ҳақида китоблар ёзилди, санъат асарлари яратилди, илмий-тадқиқотлар олиб борилди...

Бу йил биз икки улуғ байрамни — Мустақилликнинг 10 йиллиги ва миллий ғуруримиз Алишер Навоий таваллудининг 560 йиллигини кенг нишонлаймиз. Шу ўринда яна бир тарихий воқеани эслаб ўтишни фарз деб билдик. Худди ўша — Мустақилликка эришилган йили Юртбошимиз Фармони билан 1991 йил — Алишер Навоий йили деб эълон қилинган, республикамиз пойтахтида Миллий боғ барпо этилиб, унда улуғ бобомизга ҳайкал ўрнатилган эди. Демак, халқимизнинг янги тарихидаги ҳар икки қутлуғ воқеанинг содир бўлганига ҳам ўн йил тўлди.

Алишер Навоийнинг ижоди, ҳаёти ҳар жиҳатдан ибратдир. Наинки ибрат, балки буюк ўрнакдир. (Чунки ёвуз даҳоларнинг фаолияти ва ҳаёти ҳам ибрат бўлиши — одамлар уларнинг қилган ишларини кўриб, ўзларига тегишли хулоса чиқариб олишлари мумкин!)

Эътибор беринг: Навоий шеърият оламига кириши биланоқ асарларини ўз она тилида ("турк алфози била") ёза бошлаган. Ўша пайтда у етти-саккиз ёшда бўлган! Бу нимадан далолат беради? Улуғ бобомиз ўз онгли ҳаётини жуда эрта бошлаган. Унинг ҳаёти эса ватандошларини бахтли, мамлакатини обод қилиш йўлида беминнат заҳмат чекишдан иборат бўлди. Бундай фидойилик бугунги кунда ҳам барча виждонли инсонларга ўрнак эмасми!

Алишер Навоийнинг ҳаёти ибратли ва ўрнакли воқеаларга жуда бой. Унинг ҳар бир катта-кичик ишида ўзини, ўзлигини англаган одамнинг, ҳамиша инсоф ва адолатни ҳаётининг асосий мезонлари қилиб олган улуғ инсоннинг покиза қалби уриб туради. Мана, шоирнинг Султон Ҳусайннинг вазири Хожа Шаҳобиддин Убайдуллоҳга йўллаган — гўё бугунги баъзи ҳокимларга қарата айтилгандек туюлувчи бир хатидан парча:

"Муштоқлик саломининг адосидан сўнг маълум қиламизки, инсоннинг мартаба ва катталикни севиши табиийдир. Бу ишда нафс ихтиёрсиз... Мансабдор киши гоҳо ақл мадади билан ўзини тута олса-да, бироқ мансаб мастлиги уни ўз ҳолига қўймайди... Хуллас, нафси пок ва ақли соф кимса бу мастликлардан ўзини беҳуш қилмасин, ўзини ўзбошимчалик ва ишбилармонликка солмасин... Ғурурлик майи билан ўзини маст ва беҳуш қилмасинлар. Дунё ишлари учун бир-бирларига хусумат қилмасинлар... Ёшларга шафқат, тенгқурларга мувофиқат (ҳамкорлик) ва мадор бериш, катталарга иззат-ҳурмат йўлларига риоя қилсинлар..."

Бу ўринда шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Навоий "Яхшига яхшию, ёмонга ёмон" ("Ҳайрат ул-аброр") бўлишни, яъни давлат ишларида адолатли қаттиқ-қўлликни эътибордан соқит этмаган.

Алишер Навоий серғайрат, ғоят фаол шахс бўлган. ("Хамса"дек дурдона асарнинг жуда қисқа бир муддатда ёзиб тамомланганини эсланг: "Йиғиштурса бўлмас бори олти ой...") Устод мамлакат тараққиётига, адабиёт ва санъат тараққиётига фаол таъсир кўрсатган. Салтанатда тинчлик, адолат ҳукмрон бўлиши учун улкан истеъдодини, бутун куч-ғайратини сарфлаган.

Истиқлол халқимизга кенг имкониятлар очиб берди. Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишда, умуман, навоийшуносликда ҳам ўзгаришлар бор. Илгари тақиқланган мавзулар ўрганилмоқда, шоир асарлари "қайчиланмай" нашр этилмоқда... Бироқ навоийшунослар олдида ҳали амалга ошириладиган юмушлар кўп: "Катта Навоий қомуси"ни чиқариш, буюк шоир ва мутафаккирнинг фундаментал илмий биографиясини яратиш, "Навоий асарлари луғати"ни истиқлол даври талаблари даражасида (тўлдириб) нашр қилиш, қўлёзма асарларининг факсимил нашрларини йўлга қўйиш, энг асосийси, халқимиз қалбига Навоийнинг эзгу ғояларини теран сингдириш йўллари ва чора-тадбирларини пухта ўйлаб, ҳаётга татбиқ этиш... Миллий истиқлол мафкураси шакллантирилаётган айни замонда бу ҳар қачонгидан ҳам долзарбдир.

Алишер Навоий — ўзбек тимсоли, халқимиз учун ўзликни англаш тимсоли! Унинг уммон қадар бепоён ижодидан етти яшардан етмиш яшаргача — ҳамма ўз диди, қизиқишлари, интеллектуал даражаси, қўйингки, ўз истеъдодига яраша баҳраманд бўлиши мумкин. Келинг, ана шу маърифат, тафаккур денгизидан ҳар биримиз ҳар куни, ҳеч бўлмаса, бир қатра — бир байт ўқишни одат қилайлик!

Маҳмуд САЪДИЙ

Йўлдош СУЛАЙМОН

ШЕЪР ДАРЁСИ

Ҳазратимни тушларимда кўрибман,
Изларини йиғлаб кўзга сурибман.
Хаёл отин Ҳирот сари бурибман,
Кўҳна Жайҳун қирғоғида турибман.
Ўтолмасдан дилхун бўлиб юрибман!
Қанча юлдуз сўниб, қанча ой ботган,
Бугун эса булутларсиз тонг отган.
Висол они келдимикин муродга,
Қани, етиб бора олсам Ҳиротга.
Кўзларим тўрт Бойчибор, Ғиротга!
Уйқу қочиб сергакланди эл энди,
Қанотингни қирқ газ ёзиб ел энди.
Чўчитмайди мени дўлу сел энди,
Бир аҳд билан боғланди бу-бел энди.
Сафарларда энг вафоли дўст отдир,
Сени минсам ташвишлару ғам ётдир.
Улуғ бобом зиёрати ниятдир.
Орзуимни ушатмасам уятдир,
Эсим таниб талпинганим Ҳиротдир.
Ғазал ўқиб, кўнгил дарддан бўшади,
Вужудимда қайноқ бир қон жўшади.
Ич-ичимнинг нурига нур қўшади
Мен сиғинган тупроқ асли ўшадир,
Жаҳонаро ҳеч тенги йўқ гўшадир.
Бу манзилда Навоийнинг изи бор,
Қутлуғлиги — бунда унинг юзи бор.
Муҳаббатдан дарс ўқиган сўзи бор,
Беш юз йилдан ошиб боққан кўзи бор,
Ҳазрат мангу барҳаётдир, ўзи бор!
Байрамимиз — улуғ бобом тўйидир,
Сайратгани — ғазалин хуш бўйидир,
Яйратгани — ёнган ишқнинг ўйидир,
У имону, у диёнат уйидир!
Шундай кунда кечикяпти Ғиротим,
Шарафлайман, сени бугун Ҳиротим.
Ватанимда шеър дарёси оқяпти,
Дилимизга Навоий ўт ёқяпти!
Кўҳна Жайҳун қирғоғида турибман...

ОНА — ЮРТ СУЯНЧИ

Муносабат

Биз ўзбеклар оилапарвар халқмиз. Фарзандимиз тўй-томошасини, яхши кунларини кўриб қувонамиз. Улар яхши одам бўлсин, ўқиб-ўргансин деб елиб-югурамиз, ҳеч кимдан кам бўлишини истамаймиз. Ҳар бир ота-она ўз ҳаётининг мазмунини фарзандлар камолидан ахтаради.

Бугун давлатимиз миқёсида бу борада олиб борилаётган кенг кўламдаги ишлар, ислоҳотлар ривожи ҳар бир замондошимиз қалбига ёруғлик сочмоқда. Айниқса, келажак авлод тарбияси, маънавияти учун қайғуриб, ёшларимизнинг эртасини ўйлаб амалга оширилаётган ишлардан кўнглимиз тоғдай юксалмоқда.

Бу йил — "Оналар ва болалар" йили. Бу шунчаки жимжимадор, жозибали гап эмас. Аёл соғлиғи учун барча шарт-шароит яратилиши эса келажак авлод, Ватаннинг чин эгалари ҳаётининг ҳимояланиши деб қаралмоғи керак.

Куни кеча Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Она ва бола" давлат дастури тўғрисида"ги қарори эълон қилинди. Ушбу муҳим ҳужжатнинг ҳар бир банди алоҳида аҳамиятга молик. Мен бундан фахрландим — чунки оналар ва болалар соғлиги йўлида қилиниши зарур ишлар аниқ кўрсатиб ўтилган. Қарорда **"она соғлигини мустаҳкамлаш ва соғлом бола туғилиши масалаларига эътиборни кучайтириш, замонавий тиббиёт асбоб-ускуналари, профилактика тадбирларини мунтазам ўтказиш ёрдамида амалда тиббий кўрикдан ўтказиш ва она ва болани парвариш қилиш тизимини яратиш"** зарурлиги таъкидланади. Менингча бу гаплар ҳар бир аёлнинг дилидаги гап. Унда ўз аёли ва келажак бахт-саодатини ўйлаётган жамиятнинг бугунги нурли қиёфаси акс этган, десам тўғри бўлади.

Биз оналар зиммасидаги вазифа эртанги кун эгаларини тарбиялаш, она-юртга суянч бўларли ўғил-қизларни улғайтиришдан иборат. Маънан юксак, қалбан соф, фикран теран онагина маънавияти етук фарзандларни камол топтиради. Шундай экан, ҳар биримиз жамият ва келажак олдидаги бурчни теран ҳис қилишимиз лозим. Ахир қуш уясида кўрганини қилади. Хушхулқ ота-она, ботартиб оилада ўсган болакайнинг дунёқараши кенг, маънавияти юксак бўлади.

Шу ўринда биз аёлларнинг фақат ўзигагина хос бўлган яна бир жиҳат ҳам бор. Бу баъзи аёлларнинг, демакки, оналарнинг ўзига, ўз соғлиғига бефарқлиги ва лоқайдлигидир. Масалан, айримларимиз вақтида шифокорга мурожаат қилишга эринамиз. Соғлигимизда кечаётган жараёнларни яхши англасак-да, қўл силтаб қўяверамиз. Ҳолбуки, дарднинг олдини олиш чораларини яхши билиш ҳам, менинг назаримда, ўзига хос бир маданият. Демак, аёлларнинг тиббий маданиятини ошириш тўғрисида ҳам ўйламоғимиз зарур.

Ҳукуматимиз фарзандларимиз кенг билим олиши, уларда эркин фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратаяпти. Болаларимизга миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида таълим-тарбия бериш, уларнинг эътиқодини тўғри шакллантириш эса барчамизнинг — ота-она, маҳалла ва мактаб, ўқув юртлари — бутун жамиятнинг доимий равишда эътиборида турадиган вазифа. Шу маънода Вазирлар Маҳкамасининг "Она ва бола" давлат дастури тўғрисида"ги қарорини рўёбга чиқариш комил инсонни вояга етказишда бениҳоя катта имкониятлар очиши шубҳасиз.

Хосият РУСТАМОВА

"Ватанимиз равнақ топиб, гуллаб-яшнасин, деган ҳар бир инсон, ҳар бир оила аъзоси соғлом фарзанд дунёга келиши учун қайғуриши, моддий неъматлар яратувчи соғлом инсон етишмоғини ўйлаб, келажак сари интилиб яшамоғи керак. Албатта, бунда нафақат бир тану бир жонлик, балки юксак онг ва тафаккур билан моҳиятни тўғри тушунган ҳолда ёндошмоқ тақозо этилади. Мана шундагина ҳам жисмоний, ҳам маънавий соғлом авлод бунёд бўлиб, Ватанимиз дунёдаги энг етакчи давлатлар сафидан ўрин олади". Мазкур ҳаётий мулоҳазалар таниқли шифокор ва публицист Жуманазар Бекназар қаламига мансуб "Она ва бола таянчи" рисоласидан.

Рисолада муаллиф соғлом авлодни камол топтириш соҳасида мамлакатимизда амалга оширилаётган улкан тадбирлар ҳақида аниқ фактик мисоллар ёрдамида фикр юритади. Китобда она ва болани муҳофаза этиш, уларнинг соғлом ва баркамол ўсишлари учун нималар қилиш кераклиги тўғрисида аниқ-равшан йўллар, тавсиялар, фойдали маслаҳатлар кўрсатиб берилган.

Жуманазар Бекназарнинг "Она ва бола таянчи" рисоласи Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти томонидан "Оила кутубхонаси" туркумида чоп этилган.

МАКТАБ ЭШИГИ ОЛДИДАГИ ЎЙ

Америкалик болакай Америка фуқаросиман, деб баралла айтади. Бундан барча америкаликлар хурсанд бўлади. Барча америкаликлар мағрурланадилар.

Агар бугун мактаб партасидаги ўғил-қизимиз мен ўзбекман, Ўзбекистонман демаса, ҳозирданоқ елкасида миллат юки борлигини сезмаса, агар у бу юкни йўқотиб қўйса, бетайин бир кимсага айланиши ва улғайгач ҳам унинг ботинида ҳеч нарса шаклланмаслиги мумкин.

Бугун барча бир бутун миллат бўлиб уйғонмас экан, жипслик етилмайди, келажак йўлидаги ўй-орзуларимиз камол топмайди — фикрсизлик, нодонлик оёғимизга тушов бўлаверади.

* * *

Ўзидан кейин келаётган авлод заковати ва шижоатига ишонмаган жамиятнинг ичи мўрт бўлади. Шунинг учун ҳам озодликка эришган юртимизда ўнгланиш даври саналган — ўтаётган ўн йил ичида барча жабҳалар равнақи теппа-тенг олиб борилди. Бу ўз истиқлолига муяссар бўлган жаҳон давлатлари тарихида қамдан-кам содир бўлган воқеа. Тўғри, ўша дастлабки йилларда вазият оғир ва мураккаб эди, ёш давлати-мизни уруш оловида ёқишни истаган ташқи ва ички кучлар ҳам топилар эди. Ана шундай пайтда вазминлик билан давлатни бошқарган, маърифат ва маънавиятни қанот билиб ҳар қандай кескин муаммони зукколик билан ечган ҳукуматимиз раҳбарияти бир лаҳза бўлса-да, келажак, ёш авлод тақдирига бефарқ қарамади.

(Давоми 4-бетда.)

... умидим улдур ва хаёлимға андоқ қуйи инмагай ва бу тартибим кавкабаси

Алишер Навоий юртни, диёрни кўркам ҳосилдор боғлар оғушида кўришни орзу қилар эди. У... одамларни бир-бирига меҳрибону шафиқ бўлишга, умр — ҳаёт қадрини билишга, дўст-биродарликка чақирган эди.

Ислом КАРИМОВ

Тадқиқот, ахборот

ОРАЗИНГ ГУЛЗОРИҒА БОРДУМ...

"Хазойин ул-маоний" энг мукаммал тузилган тўрт девондан иборат. Аммо шоирнинг "Чор девон"идан ўрин олмаган шеърлар учраб туради. Бундай "янги" ғазалларнинг манбаларидан бири эса буюк шоир ғазалларига мухаммаслардир.

Унинг ўнлаб ғазалларига гўзал тахмислар қилинган. Жумладан, Мавлоно Муқимий ҳам улуғ устозга доимо эҳтиромда бўлган ва тахмислар битган.

Яқинда Ўзбекистон РФА Шарқшунослик институтининг Ҳ.Сулаймонов номидаги қўлёзмалар бўлимида сақланувчи 2492 рақамли қўлёзманинг 221-б варағида шу кунгача номаълум бўлган Алишер Навоийнинг яна бир ғазалига Муқимий мухаммаси борлиги маълум бўлди.

Муқимий тахмис қилган

Эй, жамолинг лолазору
кўзларинг оҳу бара...

дея бошланувчи Навоийнинг беш байтли ғазали профессор Ҳамид Сулаймонов нашрга тайёрлаган "Хазойин ул-маоний"да ҳам учрамайди. Кейинчалик профессор Ф.Сулаймонова томонидан чоп эттирилган "Айёми висол ўлди яна" (1995) тўпламидаги 62 ғазал орасида ҳам у йўқ.

Муқимий Навоий ғазалини чуқур англаган ҳолда, баланд табъ билан бадиий юксак тахмис боғлайди. Фикрий теранлик ва гўзал бадиият касб этувчи, чиройли ташбеҳларга бой Навоий байтларига ҳамоҳанг Муқимийнинг санъаткорона мисралари унинг устод анъаналари давомчиларидан эканлигини кўрсатади.

Алишер Навоий шеърларининг бундай ногаҳоний, бир манбада бор, бошқаларида бўлмаган ёки ўзга шоирлар боғлаган тахмислари орқали аниқланган ғазаллари ва уларнинг матний фарқланиши ҳақида профессор Абдурашид Абдуғафуров шундай таъкидлайди: "Бу масалага муносабат билдиришда кейинги даврлар қалам аҳли Алишер Навоий мероси ва анъаналарини ўзлари учун муқаддас ва тамомила дахлсиз, деб тушунганликларини ҳамда ўз ҳолларича, айтайлик, улуғ шоир ғазалларига таҳририй ўзгартириш, қўшиш ёки олишга журъат этмаганликларини эътиборга олсак, масала равшанлашади. Ҳа, тахмис боғловчи шоирлар Навоий ғазалларини "тузатган"лар деб айтиш қийин ва худди шу боисдан ҳам улар ихтиёрларида шоир асарларининг бизга номаълум қўлёзма нусхалари бўлган, деб тахмин этиш мумкин".

Ҳақиқатан ҳам, устоз олимнинг мулоҳазалари ўринли. Негаки, Амир Умархон даври ва ундан кейинги даврларда Қўқонда Алишер Навоий асарлари кўплаб кўчирилган. Ундан ташқари, ўша вақтда маданият маркази мақомидаги шаҳарда Шарқнинг дурдона асарлари нодир нусхалари бўлганлиги табиийдир.

Мавлоно Муқимий тахмис этган шеърнинг ҳазрат Алишерга тааллуқли эканлигини тасдиқловчи яна бир муҳим асос ғазал мақтаъида Ҳусайн Бойқаро номининг зикр этилишидир.

Қуйида Муқимий Хўқандийнинг Алишер Навоий ғазалига мухаммаси ўқувчиларга илк бора тақдим этилмоқда.

НАВОИЙ ҒАЗАЛИГА МУҚИМИЙ МУХАММАСИ

Эй, хироминг ошиқи шайдолари кабки дара,
Хўблар оламда кўбтур, ҳаммасидан сен сара,
Сийналар мажруҳ сенсиз сахт кўнгуллар яра,
Эй, жамолинг лолазору кўзларинг оҳу бара,
Нофадек қон боғладим, ҳажрингда бағрим қаб-қара.

Ҳалқаи зулфингга бир жон йўқки бўлмай мубтало,
Сочларинг овворасиҳам нофаи Чину Хито,
Анбарин гисуларинг кўргоч дедим, айлаб дуо:
"Ё РАБ, ул кокулмудур, оҳим тутунидин қаро,
Ё, ўтоғлар ичинда сайлаб олган қарқара".

Ўлмакка ишқингда еттим дафъи савдо қилғали,
Кўнглуми зангор ғамлардин мусаффо қилғали,
Сабза-у райҳонларидин дийда бийно қилғали,
Оразинг гулзориға бордум, тамошо қилғали,
Чин эмиш, лола очилганда туғар оҳу бара.

На келур эрди, ки илкимдин, ман қаллошдин,
Айласам оли қадумингга бинолар тошдин,
Лой этиб, мардуму ғубор чашм бирла ёшдин,
Ёр учун айвон солибон кўз уйига қошдин,
Кифригимдин туттурубман даврасиға панжара.

Оҳ, ўз даврида ўтмишлар не хуш шоҳу вазир,
Айлагай пурнур ҲАҚ қабрини чун бадри мунир,
Ошиён бу ер, Муқимий, хоҳ жавондур, хоҳи пир,
Эй Навоий, қуллиғида йўқ ўзингдек бир фақир,
Хусрави шукри шикан Султон Ҳусайн Бойқара.

Отабек ЖЎРАБОЕВ

НАВОИЙ ҲАММА ВАҚТ ЗАМОНАВИЙ

Аввалги жума куни Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти билан ҳамкорликда илмий-амалий анжу-ман бўлиб ўтди.

Дорилфунун ректори професоор Ж.Бўронов анжуманни очиб, "Алишер Навоий — типология фанининг асосчиларидан бири" мавзуида маъруза қилди.

Илмий-амалий анжуманда сўзлаган барча олимларнинг сўзларида Навоий ижодининг ҳамма вақт замонавийлиги ҳақида фикр юритилди. ЎзРФА Тил ва адабиёт институтининг директори Т.Мирзаевнинг "Алишер Навоий асарларининг академик нашри", профессор Н.Комиловнинг "Навоий ва замонамиз", навоийшунос олим ва олималар — С.Ғаниева, Ё.Исҳоқов, Д.Муҳаммадалиева маърузаларида гениал шоир, улуғ мутафаккир яратган мангу завол билмас асарларнинг, мана, беш юз йилдан зиёд вақт ўтибдики, ҳамон ўзбек халқининг барча даврларда руҳий мададкори бўлиб келаётгани таъкидланди.

Анжуманда талабалар Навоий ғазалларини инглиз, немис, француз, испан, рус, араб тилларида ўқидилар, Уйғун ва И.Султоннинг "Алишер Навоий" драмасидан парча намойиш этдилар.

М.ХОЛИҚУЛ ўғли

Нажмиддин КОМИЛОВ

ҲАР БАЙТИ ҲИКМАТЛИ БИР КИТОБ

Алишер Навоий форс тилида ўнта қасида ёзиб, "Девони Фоний"га киритган. Булардан тўрттаси "Фусули арбаа" (Тўрт фасл) ва олтитаси "Ситтаи зарурия" (Олти зарурий қасида) номлари билан юритилади. "Девони Фоний"нинг 1965 йилги нашрида фақат "Туҳфат ул-афкор" қасидаси мавжуд. "Ситтаи зарурия" тўлиқ ҳолда профессор Ҳамид Сулаймон томонидан 1968 йили "Адабий мерос" тўпламининг биринчи китобида, "Фусули арбаа" эса ўша йили "Навоийга армуғон" тўпламида босилган.

"Туҳфат ул-афкор" қасидаси ҳақидаги айрим фикрларни истисно этганда (бу қасида уч марта ўзбек тилига таржима қилинди), "Ситтаи зарурия" негадир тадқиқотчилар эътиборидан четда қолиб келди.

Ҳолбуки, форсий қасидалар Навоий ижодида алоҳида ўрин тутади. Улуғ шоир "Хамсат ул-мутаҳайййирин" ва "Муҳокамат ул-луғатайн" асарларида ўзининг бу қасидаларини фахр билан тилга олиб ўтади. Айниқса, умрининг охирида ёзган "Муҳокамат ул-луғатайн" асарида Навоий, гўё ижодини сарҳисоб қилгандек, туркий асарлари қаторида форсий тилни жамиъки нозикликлари билан қанчалик пухта ва мукаммал билишини, улуғ форсийгўй шоирларни баланд қадрлашини айтиб, бунинг исботи сифатида форс тилида ёзган асарлари, уларга берилган баҳолар устида тўхтайди. Алалхусус, форсий қасидаларини номма-ном тилга олиб, уларнинг ёзилиши сабабини кўрсатиб ўтади. Бу ҳол шуни тасдиқлайдики, Навоий форсий қасидаларига алоҳида аҳамият берган. Зотан, катта ижтимоий-фалсафий маънолар, дақиқ фикрларни ифодалайдиган қасидалар ёзиш анча-мунча шоирнинг қўлидан келмас эди. Хоқоний, Анварий каби форс шоирлари тафаккурий қасидани сарбаланд чўққига кўтарган эдилар. Бунда зариф ва латиф шоирона маҳорат билан бирга, теран тафаккур, ҳаёт ва коинот, инсон ва табиат, ислом ва тариқат тўғрисида чуқур билим, боз устига, орифона жўшқин қалб ҳаракати ҳам талаб қилинарди. Шу боис бўлса керак, Шарқ адабиётида фалсафий-орифона қасидалар муаллифлари унча кўп эмас.

Навоий эса, форс тилида олтита ана шундай юксак талабларга жавоб берувчи, сўз дурларидан тизилган қасидани ёзган. Бу қасидаларининг ҳар бирига шоир қуйидагича ном қўйган: "Руҳ ул-қудс" (Муқаддас руҳ), "Айн ул-ҳаёт" (Ҳаёт чашмаси), "Туҳфат ул-афкор" (Фикрлар туҳфаси), "Қут ул-қулуб" (Қалблар қуввати), "Минҳож ун-нажот" (Нажот йўли) ва "Насим ул-хулд" (Жаннат шабадаси). Бу олти қасидани жамлаб, ҳаммасини "Ситтаи зарурия" (Олти зарурий қасида) деб номлайди.

Ҳажмига кўра қасидалар турлича: "Руҳ ул-қудс" 132 байт, "Айн ул-ҳаёт" 106 байт, "Туҳфат ул-афкор" 99 байт, "Қут ул-қулуб" 120 байт, "Минҳож ун-нажот" 138 байт, "Насим ул-хулд" 129 байтдан иборат бўлиб, жамиъ 724 байтдир.

Шоир "Ситтаи зарурия"нинг муқаддимасида биз учун муҳим бўлган бир хабарни келтиради: маълум бўлишича, ушбу туркум қасидалардан "Туҳфат ул-афкор" қасидаси биринчи ёзилган бўлиб, таълиф тарихи 1476 санасидир, қолган беш қасида эса Жомий вафотидан кейин (Жомий 1493 йили вафот этган), 1494—1497 йиллар орасида ёзилган.

"Ситтаи зарурия" қасидаларини ёзишга Навоийни аввал устози Жомий, ул зот вафотидан кейин Султон Ҳусайн Бойқаро ундаганлар. Буни шоир "Ситтаи зарурия" муқаддимасида қайд этган:

"Ул Ҳазратнинг (Жомийнинг — ***Н.К.***) амру фармони менга итоат ва бажаришга вожиб бўлиб, ул киши бу камтарин бандани гоҳида сўз тизгинини туркий сўз водийсидан форсий сўз воҳасига буришим ва назмни туркона адодан форсий луғатга кўчиришимга ундар эдилар. Ва агарчи ул кишининг амрини адо этишни бош устига деб билсам, жону дилдан хоҳласам ҳам, аммо "Беҳуда ишлар вақтнинг қотили" мақолига мувофиқ ул Ҳазратнинг тириклигида тақдир тақозоси билан бу ишга имкониятим йўқ эди. Нотинч кунлар ҳеч бир ишга мувофиқат қилмас эди. Токи бу хоҳишни ҳазрати Султоннинг карамли тили баёнидан эшитдим... бу ишга жазм қилдим".

Навоийнинг қасидалари сўз санъатининг юксак намуналари сифатида кенг шуҳрат қозонган, оғиздан-оғизга ўтиб муаллиф номига дўстлар, мухлислардан таҳсин ва офаринлар ёғилган. (Биргина шаҳзода Кичик мирзонинг "Туҳфат ул-афкор"ни кўчиртириб, Самарқандга — Хожа Аҳрор валига туҳфа сифатида юборганининг ўзи диққатга лойиқ ҳодисадир.) Дарҳақиқат, қасидаларнинг ҳар бир байти бир қуйма ҳикмат, фикр ва маъноми баланд пардаларда ифодалаб келадиган, салобатли оҳангга эга шеърий бутунликдир. Буни муаллифнинг ўзи ҳам "Минҳож ун-нажот" қасидасида алоҳида қайд этади:

Ба ҳар байташ китобе дарж кардам
сарбасар ҳикмат,
Ба ҳар як дурж пинҳон сохтам сад
гавҳари коний.

(Мазмуни: Ҳар байтига бошдан-оёқ ҳикматдан иборат бир китоб маъносини жойладим ва ҳар бир сандиқча ичига юз гавҳар доналарини солдим.)

Ана шундай байтлар кетма-кет тизилиб келади, аниқ тартиб ва темир мантиққа риоя қилинади. Қасиданинг қоидаси шу: у шунчаки қофиядош байтлар тизимидан иборат эмас, балки муайян мавзу ва шу мавзуга лойиқ ғояларни бир-бир ифодалаб, муносиб ташбеҳ-образлар орқали зийнатлаб борилади.

Асарда бошдан-охиригача бир вазн — бир оҳанг сақланиши, бошланиш (насиб ёки ташбиб) қисми, асосий қисм ва хотимадан иборат бўлиши шарт. Насибда асарнинг умумий мазмуни, яъни бош ғоя баён қилинади, асосий қисмларда шу ғоялар чуқурлаштирилиб, талқиний-таҳлилий жиҳатга эътибор қаратилади, хотимада фикр якунланиб, асар кимга бағишлангани, байтлар сони ва таърих моддаси қайд этилади.

"Ситтаи зарурия" қасидаларининг ҳар бири алоҳида хусусият ва услубга эга. Чунончи, дейлик, бирида қиёсий ташбеҳлар, бошқасида таҳлилийлик, яна бирида эса, тасвирий ва таҳлилий усул етакчилик қилади. Масалан, "Туҳфат ул-афкор"да тамсил келтириш, араб ҳарфлари билан сўз ўйини (китобат санъати) асосий ўрин эгаллайди. Ҳар бир байтнинг биринчи мисрасидаги фикр иккинчи мисрада бир ташбеҳий мисол билан исбот этилиб борилади. Чунончи:

Ақлу ганжи некноми, ишқу ҳар дам
оламе,
Хонадорий кори зан, лашкар насиби
шавҳар аст.

(Мазмуни: Ақл — яхши ном хазинасини сақловчи бўлса, ишқ ҳар дамда бир оламни олади. Ҳа, уйнинг эгаси — хотин, лашкар эса эр насибасидир.)

Бунда ақл — номус хазинаси посбони хотин кишига ва ишқ лашкарни бошқарувчи эркак кишига ўхшатилган.

Аммо ҳамма қасидалар шу усулда эмас. "Руҳ ул-қудс" самовий ва ердаги ҳодисаларни кетма-кет баён этиш, бу ҳодисаларнинг илоҳий қудрат натижаси эканини тафаккурий таҳлил билан очиб бериш орқали яратилган бўлса, "Айн ул-ҳаёт" қасидасида ҳам тамсил, ҳам баён, ҳам кўтаринки руҳдаги тасвирлар бор. "Минҳож ун-нажот" эса, эҳтирос ва замирида танбеҳ — насиҳат оҳанги бор тил билан ёзилган. Бу қасидада одамзотнинг нуқсонларини очиб кўрсатишга шоир кўп эътибор қилади.

Аммо, шу билан бирга, "Ситтаи зарурия" қасидалари ўзаро бир-бирига вобаста ҳам. Яъни 1-қасида илоҳий тавҳид — олам ягоналиги, Ягона абадий ва азалий борлиқ, Ягона Парвардигорнинг қудрат ва азимати, заррадан коинотгача жамиъки олам ишлари, ўзгаришлар, ҳаракатларни бошқариб, ўз Қудратини намоён этиши мадҳ этилса; 2-қасидада олам меҳвари Пайғамбар (САВ)нинг муборак меърожи, унинг дийдорига собиту сайёра, аршу курси, ою қуёш муштоқ-мунтазирлиги, малакларнинг Расули Акрамни шод кутиб олиши, Парвардигор билан бўлган мулоқот тасвирланади; 3-қасидада фақр ва салтанат ўзаро қиёсланиб, фақрнинг улуғлиги, устиворлиги исботланади; 4-қасидада дунёнинг бебақо ва бевафолиги, фалак зулми тилга олиниб, одамларнинг ана шу ўткинчи, фоний дунёга меҳр қўймай, охират сари ўзларини чоғлаб бориши, руҳий-маънавий юксалишга эътибор кўрсатилади; 5-қасидада жаннатдан бадарға бўлган Одам Ато фарзандлари бани башарнинг чин инсонийлик — комил инсонга хос бўлмаган нохуш ва номуносиб ахлоқий белгилари, нафс йўлида қилган ножоиз ишлари танқид қилинади ва 6-қасидада ана шу нуқсонлардан қутулишнинг йўли тариқат экани, тасаввуф ва тариқат — комилликнинг бош йўли экани батафсил тушунтирилади.

Хуллас, олти қасиданинг ҳаммаси ўзаро вобаста мавзуларда яратилган бўлиб, бунда боғловчи бош мавзу — илоҳиёт ва илоҳиётга яқинлаштирувчи комиллик тариқати ҳақидаги ғоялардир. Шу асосда "Ситтаи зарурия" яхлит бир туркум асарлар қиёфасини олган. Навоийнинг ўзи ҳам буни "Муҳокамат ул-луғатайн" асарида қайд этган: "Бу олти қасида ҳамду наът ва сано мавъизатдур (насиҳатдир) ва аҳли тасаввуф ва тариқат тили била маърифат" баён этилибдир.

Қасида ёзишнинг қийинчилиги бу жанрнинг қатъий қофияланиш талаби ҳамдир. Дейлик, агар қасида 129 байт бўлса, бу 130 қофиядош сўзнинг байт маънолари ва, умуман, асар мазмунига мувофиқ бўлиб келишидир. Қофия сўзлар агар такрор бўлса ҳам, аммо бошқа-бошқа маъноларда келиши кўзда тутилган. Масалан, "Туҳфат ул-афкор"да 100 қофиядан тўрттаси такрорланган, чунончи, "сар" — 4 марта, "бар" — 3 марта, "дар" ва "раҳбар" 2 мартадан қайтарилади. Бироқ бу сўзлар ҳар гал янги маъноларда қўлланилганки, бу такрор деярли сезилмайди. Олти қасидада арузнинг уч вазни қўлланилган: "Руҳ ул-қудс" ва "Қут ул-қулуб" қасидалари ҳазажи мусаммани маҳфуз баҳрида, "Айн ул-ҳаёт" ва "Туҳфат ул-афкор" рамали мусаммани мақсур, "Минҳож ун-нажот" ва "Насим ул-хулд" қасидалари ҳазажи мусаммани мақсур баҳрида ёзилган. Бу эса ҳар бир қасидага хос алоҳида салобатли маром ва оҳангни юзага келтиришга имкон берган.

Шу каби қасидаларда бошқа жанрлардан фарқ қилувчи бадиий санъатлар қўллаш ҳам кўзга ташланади. Бундай тафаккурий қасидалар албатта кенг омма учун эмас, балки сўз санъатини юксак англаган, сўфиёна — орифона истилоҳлар маъносини яхши тушунадиган, кенг маълумотли одамларга мўлжаллаб ёзиларди. Дақиқ маънони англаш учун ўткир нигоҳ, чуқур ғоялардан завқланадиган қалб керак бўлади. Навоий қасидалари ҳам анча диққатталабдир. Улар аввало фикрга, кейин қалбга таъсир этади, бошқача айтганда, шоир истилоҳлари маъноси, ғоялари йўналишини англамаган одам ундан завқлана олмайди. Масалан, "Руҳ ул-қудс" қасидасидаги мана бу байтни олайлик:

Чу гашт мазҳари кулл, баъд аз он лақаб
додаш
Миёни мохалақуллоҳ олами кубаро.

(Мазмуни: Кулл мазҳарига айлангач, унга яратилган нарсалар орасида олами кубаро (ёки кубро) деб ном бердинг.)

Бу байт мазмунини англаш учун "мазҳар", "кулл", "олами кубаро", "мохалақуллоҳ" каби фалсафий истилоҳлар маъносини билиш лозим. Яъни: "мазҳари кулл", бу — олам воқеа-ҳодисалари, Илоҳнинг қудратини ўзида акс эттирган комил инсон — Одам Ато. Парвардигор ўз илмидан уни хабардор этди, исмларни, моҳиятларни ўргатди, ўз маърифатидан баҳраманд қилди. Натижада Одам улуғ олам(олами кубро)га тенг бўлди. Бу ерда "кулл" — умумий, жамиъки деган маъноларни, "мазҳар" — акс эттирувчи деган маънони англатиб келади. "Мохалақуллоҳ" — нимаики Оллоҳ яратган бўлса, демакдир.

Қасидаларда шундай қилиб, ўрта асрлар Мусулмон Шарқи эришган фалсафий, ирфоний, илоҳий тушунчалар, Қуръон ҳикмати ва ҳадислар мазмуни чуқур акс этган. Навоий бунинг устига форс тилидаги жуда қадимий нодир сўзлар, турли илмларга оид истилоҳларни қўллайди. Ўқувчи бу истилоҳларнинг ўзинигина эмас, шу истилоҳлар билан тузилган сўз ўйинлари, бадиий санъатларни ҳам бемалол илғаб олса, шоир маҳоратининг нақадар баланд эканиға гувоҳ бўлади.

Шоирнинг кенг қамровли нигоҳи, олам ва одамни бир бутунликда олиб қараши унинг қасидаларида ҳам яққол изини қолдирган. Улуғ санъаткорларнинг ҳаммасида бўлганидек, Навоий ҳам яхлитлик ва бутунлик қоидасига, изчил фикрий-шуурий системага амал қилиб, сўз қасрини бунёд этган. Олти қасидани, агар ўхшатиш жоиз бўлса, бемалол мустаҳкам пойдеворли, нақшу кошинлари ҳар хил, аммо бир услубда яратилган олти ошёнли улкан бинога қиёс қилиш мумкин. Ҳар бир ошён — бир ҳайрат хонаси, таважжуҳ ва тафаккур, тахайййул ва тасвир ҳайратидир.

Модомики, шоирнинг форсий ашъори унинг адабий меросининг ажралмас қисми экан, бу асарлар диққат билан ўрганилиши зарур деб ҳисоблаймиз. Шунда улуғ Навоийнинг қасиданавислик маҳорати, ушбу мураккаб жанрда форсий адабиёт майдонида кўрсатган суханпардозлик қудрати очиб берилади.

Офтобни таърифлаш ақл қисқалигидан нишона, тоза мушк фазилати хусусида қиссани чўзиш жоҳиллик аломатидир. Бу улуғ амирнинг мақбул ишлари ва қутлуғ зикри рубъи маскуннинг барча мамлакатларида маълум, фазилатининг дабдабаси ва олий ҳимматининг камолоти бутун оламга ёйилгандир. Бу хусусда нима дейилса ҳам ибрат бўлғусидир.

Давлатшоҳ САМАРҚАНДИЙ

Абдуқодир ҲАЙИТМЕТОВ

...БИЗГА ЁРЕ БОР ЭДИ

Навоийнинг севги машъали

Оллоҳ томонидан бизга ҳадя этилган энг гўзал туйғулардан бири муҳаббат туйғусидир. Ундан баҳрамандлик жамиятда кишиларнинг оила қуриши ва фарзандлар кўриши тарзида намоён бўлади. Оиланинг бахтиёрлиги, хусусан, эр кишининг ўз оиласидан мамнунияти эса, кўп жиҳатдан аёлга боғлиқ. Бу тўғрида Алишер Навоий "Маҳбуб ул-қулуб" асарида шундай фикрларни баён этган:

"Мувофиқ тушса кадбону (хотин), давлат ва жамиятға бўлмоқ дурур ҳамзону (ҳамдам). Уйнинг оройиши андин ва уйлукнинг осойиши андин. Жамоли бўлса марғуб ва салоҳи (одоби) бўлса жонға матлуб. Оқила бўлса, рўзгорға андин салоҳ ва интизом ва маош асбоби (рўзғорга нарсалар)ға андин тартиб ва саранжом".

Навоий ҳам кимнидир севишдек буюк неъматдан бебаҳра қолмаган. Яхши оила қуриш унинг энг олий муддаоси, орзуси бўлган.

Мен "Оила ва жамият" газетасининг 2000 йил январ —феврал ойларидаги 3-,5-,6-сонларида "Ёрсиз қон йиғлаган шоир" номи билан туркум мақола ёзиб, унда Навоийнинг болалик ва йигитлик йилларидаги севгиси ҳақида ҳикоя қилиб, бу севги фожиали тугагани тўғрисида маълумот берган эдим. У вақтлари Навоий Самарқандда ўқир ва ўша ердаги темурий ҳукмдор Султон Аҳмад давлати ишларида қатнашиб, шаҳар ҳокими — ҳиротлик Аҳмад Ҳожибек билан анча яқинлиги бор эди.

Султон Абу Саид вафотидан сўнг 1469 йили Ҳиротга қайтган Навоий Ҳусайн Бойқаро саройида аввал муҳрдор, сўнг бош вазир лавозимларини эгаллаб, жуда тез катта обрў ва эътиборга сазовор бўла бошлайди. У аввал давлатни мустаҳкамлаш, сўнг мамлакатни бошқариш ишларида ғайрат кўрсатиб, подшоҳнинг энг ишончли кишиси даражасига кўтарилади. Шоҳ томонидан берилган ер, сув ва мулклар ҳамда ўзининг уддабурролиги ҳисобига шахсий бойлиги кун сайин ортиб, ишлари кўплигидан эса, вақт шамолдай тез ўтиб борарди.

Аммо Навоийнинг шахсий ҳаётида, хусусан уйланиб, оила қуриш масаласида ҳеч бир ўзгариш кўзга ташланмас эди. Ёши ҳам 30дан ўтган, секин-аста 40га қараб бормоқда эди. Албатта, унинг учун бу ёшда оила қуришнинг бир қанча мураккабликлари бўлиши, табиий. Бу, аввало, психологик омиллар билан боғлиқ эди. Негаки, унга муносиб ва тенгдош қизлар аллақачон турмушга чиқиб кетгандилар. Навоийнинг инсоний табъи эса, Заҳириддин Муҳаммад Бобур айтганидек, шу қадар нозик эдики, унинг дуч келган қизга, ёш жувонга уйланиши мушкул эди. Қолаверса, йигит кишининг оила қуришида кўп вақт ота ва оналар, қариндош-уруғлар ташаббус кўрсатадилар. Навоийнинг эса отаси, тоғалари ва бошқа яқин кишилари ҳаётдан кўз юмгандилар. Шоирнинг иккита акаси ва Дарвешали деган укаси бор эди. Лекин улар бу ишнинг уддасидан чиқа оладиган даражада бўлмаган кўринади.

Шу хил сабаблар билан Навоийнинг ўз тенгини топиб, умуминсоний удумларга кўра, у билан бир ёстиққа бош қўйиш муддати тобора орқага суриларди. Бу масала билан подшоҳ саройидаги Хадичабегим бошлиқ маликалар ҳам қизиқар, улар орасида Навоий тўғрисида турли миш-мишлар ҳам пайдо бўла бошлаганди. Улар ҳақида Зайниддин Восифийнинг "Бадоеъ ул-вақоеъ" асарида баъзи ҳикоялар келтирилгани тасодифий эмас.

Уйланиш ишига Навоийнинг ўзи бефарқ қарамаган, албатта. Унинг кўнглининг бир чеккасида оила қуриб, бола-чақа орттириш орзуси доим бўлган. Уйланмаган одамнинг бошида минг хил ташвиши бўлишини у жуда чуқур тушунар, ёши ўтиши билан буни ўзи сеза бошлаган ҳам эди. "Ҳайрат ул-аброр" достонининг "Вафо бобида..." деб номланган қисмида ҳаётда ёлғизликнинг нималигини у қуйидагича таъсирли ифодалаган:

Войки, юз тош аро ёлғуз бошим!
Чарх соғинмишки, эрур юз бошим.

("Ёлғиз бир бошим юзта тош орасида бунча эзилиб, мажақланмаса, дод! (Бепарво) фалак менинг юзта бошим бор, — деб ўйлаяпти, шекилли".)

Лекин менда шу сатрларни қоғозга тушираётган пайтда Навоийнинг яна қандай гаплари бор эди? — деган савол пайдо бўлди. Достоннинг "Вафо..." бобини қайтадан ўқий бошладим. Унда, худди шу масалалар талқинида, шоирнинг эрталабки тонг шабадалари орқали ўзининг кўнглига яқин, севикли маҳбубасини йўқлаб, унга қуйидаги сатрлар билан мурожаат этгани маълум бўлди:

келурким, сўзум мартабаси авждин аъло даражадин ўзга ерни беганмагай!

Устод Алишер Навоийнинг "Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер", "Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад" ва "Хамсат ул-мутаҳаййирин" номли рисолалари одатда "мемуар-биографик характерга эга бўлган асарлар" сифатида тасниф ва тавсиф қилинади ("Ўзбек адабиёти тарихи", II жилд, 337-бет. "Фан", 1977). Бу учала асар ўзбек тилида яратилган мемуар характердаги проза намунаси сифатида ғоят аҳамиятли ва уларда муаллиф замонасида маданий ҳаётда улкан рол ўйнаган машҳур фан ва маданият арбоблари — Абдураҳмон Жомий, Саййид Ҳасан ва Паҳлавон Муҳаммадларнинг маълум маънода ижодий биографияларини яратиш, улар билан муаллифнинг ҳар соҳадаги ҳамкорлиги, мулоқотлари ҳақида ишонарли мисоллар, ҳаётий лавҳалар билан асосланган тарзда сўз юритил"гани тўғри таъкидланади (шу асар, 338—339-бетлар).

Биз мазкур асарлар ичида нисбатан йирик ва номланиши жиҳатидан ҳам ўзига хос бўлган "Хамсат ул-мутаҳаййирин" табиати ва аталиши сабаблари ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Аввало, бу асар, жанр нуқтаи назаридан қараганда, ўзбек адабиётида янги ҳодиса эдими ё бўлмаса, анъанавий заминга эга бўлганми деган саволга жавоб топишга ҳаракат қилдик.

Бизнинг тарихий-қиёсий йўсиндаги кузатувимиз Навоийнинг мазкур асарлари ўрта аср ўзбек адабиёти тарихида мутлақо янги ҳодиса бўлган деб хулоса чиқаришга имкон беради. Мазкур асарлар ўз замонида янги бир жанрнинг (гарчи форсийда бўлса ҳам) шаклланиши учун замин бўлди. Хондамирнинг устод Навоийга бағишланган "Макорим ул-ахлоқ" асарини шундай жанрнинг ёрқин намунаси деб баҳолаш мумкин. Шунингдек, Хондамир маълумотига қараганда, Мавлоно Камолиддин Абулвосеъ ҳам "Ҳолоти ҳазрати Махдумий (мушорилилайҳ)" номли асарини Навоийнинг "илтифоти соясида" таъли ф этган.

Лекин кейинги асрлар ўзбек адабиётида (Машраб ҳақидаги қиссанамо асарни мустасно қилганда) бу жанрнинг бирорта намунасини учратмадик. Балки, бундай ҳол Жомий ва Навоий сингари буюк зотларнинг тарих саҳнасида юз кўрсатмаганлиги билан изоҳланар.

"Хамсат ул-мутаҳаййирин" ва "Ҳолот"лар, дастлаб қараганда, араб ва форсий адабиётда муайян анъанага эга бўлган маноқиб жанрини эслатади. Шу боисдан бўлса керак, профессор Е.Э.Бертелс иккала ҳолот сарлавҳасини "маноқиб" деб таржима қилган ("Манакиб-и Саййид Хасан Ардашир", "Манакиб-и Пахлавон Мухаммад". Е.Э.Бертелс. "Навои и Джами", "Наука", М., 1965, стр.205). Лекин, анъанавий маноқибнинг моҳияти ва поэтикаси нуқтаи назаридан қараганда, мазкур рисолалар бу жанр қолипларига мос келмайди.

Маноқиб (*арабча* — фазилатлар, мақтов-таҳсинга сазовор яхши иш ва мақбул одатлар) — бирор мазҳаб, тасаввуф тариқатининг асосчиси ёки улуғ намояндаси ҳақида бадиий лавҳалар тарзида ёзилган тарихий-ривоятий асар.

Маноқиб, асосан, атоқли зотнинг хизматида бўлиб, унинг ҳаёт тарзи, одатлари билан бевосита таниш бўлган шогирди, муриди ва баъзан унинг тариқатини қабул қилган халафлари томонидан таълиф этилган.

Кейинги асрларда ёзма манбаъ ва ривоятлар асосида яратилган маноқиб намуналари ҳам пайдо бўлган ("Маноқиби хожа Каъбулахбор" (Абулисҳоқ), "Маноқиби Имоми Аъзам"(Васлий Самарқандий).

Таъриф ва тавсиф учун асос бўлмиш шахснинг нафақат тарихий, балки идеал тимсолини яратишга бўлган уриниш маноқиб жанрининг асосий талаби бўлган. Ана шу мақсадни амалга ошириш йўлида моҳиятан ғулув (беҳад кучли муболаға) даражасидаги ривоятлар тарихан реал далиллар билан уйғунлаштириб юборилади (баъзан ривоятлар тарихан аниқ далилларни кўмиб ҳам ташлайди). Натижада бу жанр учун хос бўлган муайян қолиплар пайдо бўлган (она қорнида туриб гапириш, узоқ йиллар умр кўриш (Ҳожа Каъбулахбор, Арслонбоб ота).

Алишер Навоийнинг мазкур рисолалари асосан икки жиҳатдан маноқибларга яқин келади: улар улуғ пир ва устозлар ҳақида махсус битилган. Шунингдек, муаллиф пиру муршидлар шахси учун хос хислатларнинг ўзи бевосита гувоҳи бўлган энг муҳимларинигина қаламга олган. Бинобарин, бу рисолалар замиридаги тасвир ва тавсифлар реал тарихий заминга эга бўлиб, ақл бовар қилмайдиган муболаға ва ривоятлардан мутлақо холи.

Навоийнинг "Хамсат ул-мутаҳаййирин" муқаддимасидаги изоҳи унинг ўзига хос моҳиятини аниқ ифодалайди: "Хаёлға андоқ келдиким, ул сипеҳри иззу иқбол била бу хокийваши фурумоя (арзимас) ва ул меҳри авжи камол била бу зарраи камсармоя орасида ўтган ҳолатдан бир неча варақ нигориш қилғаймен ва мақолотдин бир неча муқаддима гузориш бергаймен..."

Хондамир ҳам "Хамсат ул-мутаҳаййирин" ҳақида сўз юритганда Навоийнинг ўз изоҳига мос тавсиф беради: "Илм ва маърифат аҳллари ҳомийсининг таснифларидан яна бири — "Хамсат ул-мутаҳаййирин" номли китобидурки, ... бу китоб олижаноб Махдумий билан ул ҳазрат ўртасида юз берган ҳолатларини баён қилади".

Демак, "Хамсат ул-мутаҳаййирин", анъанавий маноқибларда бўлганидек, муайян шахс ҳаёти билан боғлиқ барча ҳодиса ва ривоятлар тафсилоти эмас, балки муаллифнинг ўзи билан бевосита алоқадор бўлган муҳим воқеалар таснифига бағишланган. Асар замирида устод Жомий шахсияти, илмий ва адабий истеъдоди, ижтимоий-ахлоқий эътиқоди ҳақида мухтасар,

аммо теран тасаввур ҳосил қила оладиган ҳужжатлар қатлами мавжуд.

Муаллифнинг мутлақо ўзига хос бўлган баён услуби рисолани янги насрнинг етук намунаси даражасига кўтарган.

Иккинчи муаммо — рисоланинг таркибий тузилиши билан унинг номланиши ўртасидаги боғлиқлик масаласидир.

Юзаки қараганда, асарнинг номи унинг бадиий қурилиши билан бевосита алоқадор, унга боғлиқдек туюлади. Лекин ҳамма гап шундаки, ўқувчида рисоланинг номи унинг композицияси тақозоси билан юзага келганми ёки сарлавҳа асар шакли учун йўл кўрсатганми деган савол пайдо бўлиши табиий.

Бир қарашда аҳамиятсиздек туюлган бу муаммо замирида чуқур маъно бор: яъни шакл мазмун-мундарижани белгилаганми ёки маъно-моҳият шаклни — асар "бинос"ни тақозо этганми?

Рисола муқаддимасида ўқиймиз: "Чун бу рисола хаёлға келди, биносин бир муқаддима ва уч мақола ва бир хотимаға қўюлди ва бу беш дафъа сўзғаким, ўқуғувчиларға кўп мужиби таҳайюр эрди — "Хамсат ул-мутаҳаййирин" тасмия қилилди (исм қўйилди)".

Рисола нашрида унинг номланиши қуйидагича изоҳланган: "Хамсат ул-мутаҳаййирин" тасмия қўймоқ — ҳайратланганлар хамсаси (бешлиги) деб ном қўймоқ, бу ердаги "Хамса"дан мақсад — асарнинг беш бўлим (муқаддима, уч мақола ва хотима)дан иборат эканини билдиришдир".

Ўз-ўзидан шундай савол туғилади: хўш, нима сабабдан муаллиф рисолани етти, тўққиз, ўн эмас, балки беш қисм (уч боб) қилишга жазм этган?

Ваҳолонки, Навоий ва Жомий муносабатлари асар ҳажмини янада каттароқ қилиш учун етарли ҳужжат ва маълумотлар бериши шубҳасиз эди. Балки, бундай қарорга келиш учун туртки бўлган бирор омил бўлгандир? Сарлавҳа учун танланган ибора замирида бирор мифологик ёки тарихий сир бор эмасмикан?

Мабодо мақсад мазкур иборани сарлавҳага чиқариш бўлса, у ҳолда асар композицияси сарлавҳа-исм тақозосига кўра таркиб топган бўлади.

Ҳақиқатан ҳам, асарнинг номланиши тасодифий бўлмай, унинг замирида аниқ тарихий моҳият мавжудлигини Зайниддин Восифийнинг "Бадоеъ ул-вақоеъ" асарида келтирилган бир маълумот туфайли идрок этамиз. Мазкур асарда "Достони "Хамсаи мутаҳаййира" (ҳайратлантирарли бешлик) деган махсус боб мавжуд. Восифий асарининг ўзбекча таржимасида мазкур боб "Хамсаи мутаҳаййира ҳикояти" деб берилган.

Мана ўша ҳикоя.

"Султон Муҳаммад Баҳодирхон... йўл асносида... каминага: "Хотиримиз Хуросоннинг машҳур уламо ва фузалолари жумласидан бўлган "Хамсаи мутаҳаййира" ҳикоятини эшитишга мутаважжуҳдир", — деди... Мунаввар раъйингиз маълуми бўлсинким, бу олижаноб силсиланинг бошлиғи... Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомийдир. Бири — Мавлоно Камолиддин Шайх Ҳусайн; яна бири — Мавлоно Шамсиддин — "Кашф" соҳиби; Яна бири — Мавлоно Довуд; яна Мавлоно Муъин Туний — беш кишидир.

Бирор ақл эгаси буларга олтинчи бўлиб қўшила олмади.

Бу жамоат Мавлоно Муҳаммад Жожармий шогирди ва давомчилари эдилар..."

Шундан сўнг устоз ва шогирдлар ўртасидаги воқеалар баён қилинади ва, ниҳоят, қирқ кундан кейинги учрашув тафсилотига ўтилади. Қирқ кундан сўнг мударрис: Махдумлар, бугун сабоқни бошлаймиз, деди. Алқисса, ҳамма жузвдонларини олди. Савол-жавоб бошланди. Мавлавий қандай масалани ишонч билан ўртага ташламасин, оғизларидан чиқиши ҳамоно ҳарифлар уни чақиб ташлай бердилар. Мавлоно "хамсаи мутаҳаййира жавобларидан ҳайратда қолди..."

Албатта, келтирилган маълумот мазкур иборанинг асарга сарлавҳа қилиб олиниши сабабини аниқ изоҳлаб берган. Бироқ бизда мазкур ибора билан боғлиқ яна бир мулоҳаза пайдо бўлди: яъни келтирилган ибора мазкур бешлик учун махсус тўқилган оддий иборами ёки ўз тарихий илдизларига эга бўлган истилоҳми?

Бу саволга ижобий жавобни машҳур "Ғиёс ул-луғот"дан топишга муяссар бўлдик: "Хамсаи мутаҳаййира" — Ой ва Қуёшдан ташқари — бешта сайёра бўлиб, Уторуд (Меркурий), Зуҳра (Венера), Миррих (Марс), Муштарий (Юпитер) ҳамда Зуҳал (Сатурн)дан иборат. Уларни шунинг учун "мутаҳаййира" дейдиларки, улар гоҳ-гоҳ ўзларининг асосий — табиий йўлларидан чекиниб, ўзларига яқин томонга қараб ҳаракат қила бошлайдилар. Яна у томондан қайтиб, ўзларининг доимий йўлларига тушиб оладилар" ("Ғиёс ул-луғот", I жилд, Душанба, "Адиб" нашриёти, 1987, 313-бет).

Демак, қадимда бешта сайёра табиатига нисбатан тавсиф —баҳо сифатида шаклланган "Хамсаи мутаҳаййира" ибораси тарихий заминга эга бўлиб, унинг (Абдураҳмон Жомий бошлиқ) бешта фавқулодда ғайритабиий истеъдод эгаларига нисбатан қўлланиши сабаблари ҳам ҳеч қандай изоҳсиз равшан.

Мазкур иборани ўз рисоласи учун ном қилиб олган Навоий унинг тарихий илдизларидан бохабар бўлганлигига шубҳа туғилмайди, албатта.

Бир ибора-сарлавҳа тимсолида ҳам буюк бобомиз даҳосининг бепоён ва теранлигини идрок этган ҳол-да, қайта-қайта ҳайратла-намиз.

Зотан, "Фарҳод ва Ширин" муқаддимасида Абдураҳмон Жомий хусусида баён қилинган қуйидаги байтни моҳиятан устод Навоий даҳосига нисбатан ҳам қўллаш мумкин:

Жаҳон ичра жаҳон ким
топти мақнат,
Солиб икки жаҳон халқиға
ҳайрат.

Алишер Навоийнинг ҳар учала рисоласи маноқиб ва бошқа мемуар асарлар қолипига тўғри келмайди. Ҳар бири муайян бир шахсга бағишланган бу рисолаларни Европа адабиётидаги эссэ жанрининг Шарқдаги ўзига хос намуналари деб аташ ўринли бўлади.

Ёқубжон ИСХОҚОВ

ИККИ ЖАҲОН ХАЛҚИГА ҲАЙРАТ

> *Олийҳазрат Амир Алишер мусиқа илмида ҳам шу қадар маҳорат ҳосил қилган эдиларки, агар Муаллими соний Абу Наср Форобий ҳаёт бўлганларида унга шогирдлик сирғасини қулоғига тақиб оларди. У қонуну удда зўр таълим олган. Бинобарин, созанда аҳлининг кўпчилиги ҳамиша олийҳазратнинг мулозаматида...*
>
> **ХОНДАМИР**

> *Эрур сўз мулкининг кишварситони,*
> *Қаю кишварситон, хусравнишони.*
> *Дема хусравнишонким, қаҳрамони.*
> *Эрур гар чин десанг, соҳибқирони!*
>
> Ҳусайн БОЙҚАРО

ВОҚЕИЙ ҲИКОЯЛАР

ШОГИРДИ БЎЛИШИМИЗ КЕРАК!

Кунлардан бир куни шошилиб дарсга кириб кетаётсам, йўлакда машҳур олим Абдураҳмон Алимуҳамедов учраб қолдилар.

— Ҳа, Ҳамиджон, бугун ҳам ёлғон-яшиқ бормиди, — дабдурустдан сўраб қолдилар устоз.

— Ҳа, сабоғим бор эди, нега бундай дейсиз устоз,- дедим ўнғайсиз бир ҳолатда.

— Сизнинг Навоий ҳақидаги маърузангизу, менинг Пушкин хусусидаги гапларим "ёлғон-яшиқ" бўлмай, нима? Бу даҳолар ижоди борасида маънили лекция ўқимоқ учун одам камида уларнинг шогирдлари даражасида бўлиши лозим,— дедилар-да, кафедрага кириб кетдилар.

Мен эса ҳангу-манг бир аҳволда аудиторияга қараб йўл олдим.

ҚОҒОЗДА ҚОЛГАН РЕЖАЛАР

Шарқ адабиётининг нуктасанж билимдони филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Натан Муродович Маллаев собиқ коммунистик мафкура тиғи кескир бир пайтда, яъни 80-йилларнинг ўрталарида "Хамса" муқаддимотлари" номли мақола эълон қилганди. Назаримда, устоз ўша тадқиқотида буюк шоир муқаддимотларининг моҳиятини теран ва тўғри таҳлил этган эди. 1995 йилги суҳбатлардан бирида ўша мақолани эслатдим ва бирон китоб ёки тўпламга кирмай қолганидан афсусландим. Шунда устоз:

— Умр вафо қилиб, Оллоҳ мададкор бўлса, буюк бешлик муқаддимотлари ҳақида, Навоий ва антик дунё маданияти хусусида алоҳида рисолалар ёзаман, — дедилар.

Минг афсуски, умр бевафолик қилиб, ўша режалар қоғозда қолиб кетди.

Устод Мақсуд ШАЙХЗОДА шогирдлари ва мухлислари даврасида

МЕҲРИБОНЛИК

Устоз Мақсуд Шайхзода билан мен кўп ҳамсуҳбат бўлганман, сабоқ олиб илмий ишимга раҳнамоликларидан баҳра олиб, Сокина опанинг меҳрибонликларидан файз топганман. Кунлардан бир куни соат уч яримларда кафедрага кириб борсам, Мақсуд муаллим тўрда "Казбек"нинг орқасига нимадир ёзиб ўтирибдилар. Олдиларида — стол устида газетага ўроғлиқ бир баста. Салом бердим, алик олиб сўрашдилар.

— Фалончи билан соат иккида шу ерда учрашиб, мана шу китобларни Масковга жўнатишимиз лозим эди, — дедилар.

— Устоз, шу юмушни икковимиз бажарсак бўлмайдими, — ийманиброқ сўрадим мен.

— Нега бўлмас экан, албатта бўлур! — деб таъкидладилар у киши.

Китобларни кўтариб, институтдан чиқиб Шота Руставели кўчаси бўйлаб Бешоғочдаги почтахонага қараб пиёда йўл олдик. Устоз йўл-йўлакай, илмий ишимнинг боришини сўрадилар, Фирдавсий, Низомий, Навоий даҳолари ҳақида тўлқинланиб гапирдилар, "Казбек"ка битган янги шеърини ўқиб бердилар.

Почтахонага боргач, у ердаги хонимлар билан ҳазил-ҳузул қилдилар. Ходимлар ҳалиги бастани бирпасда қутичага жойлаб, адресларини ҳам ёзишди:

— Ҳаммаси бўлиб, 1 сўм 20 тийин бўлди, — деди ходима.

Мақсуд муаллим 3 сўм бердилар-да, почтахонадан чиқиб, Арпапоя кўчасига бурилдик. Бир оз юргач, соатга қарасам, мили олтига қараб кетаётган экан.

— Устоз, бугун Баҳромжонни боғчадан олиш бизнинг чекимизга тушувди, — дедим ўнғайсизланиб.

— Шундайми? Ундай бўлса, сизга ижозат. Ҳа, айтмоқчи, майда пуллардан борми, — деб қўшиб қўйдилар.

— Ҳа, бор устоз, — дедим-да, шитоб билан троллейбус бекатига қараб юрдим.

Одатда Мақсуд муаллим дўстлардан теккан азият ёки номардликлар ҳақида асло гапирмасдилар. Ана шу одамийлик, инсонга самимий меҳр туфайли ҳалиги ҳамкасбимизнинг шунча мунтазир қилганидан ҳам "чурқ" этмадилар.

ҲАММАСИ ҲАМ БИРДАЙ ЭМАС!

Алишер Навоий номидаги ўқув хонасида устоз Натан Муродович билан ўтирсак, қўққисдан гурсиллаб машҳур навоийшунос Ҳамид Сулаймон кириб келдилар. Салом-аликдан сўнг:

— Ҳа, адаш, ишлар қалай. диссертация битиб қол-дими, қачон фатво берамиз, — дедилар.

— Яхши, ёзаяпман, — дедим қўлимни кўксимга қўйиб.

— Натанжон, шу шогирдингиз яхши йигит кўринади, қачон қарасам, сизга ҳамроҳ. Илоҳо, садоқатли чиқсин. Мен сизга айтсам, шогирдлар ҳам ҳар хил бўлади, уларнинг барчаси ҳам садоқатли бўлавермайди, — дедилар куюнгандай.

Мен ўзимни ўнғайсиз сездим ва йўлакка чиқиб кетдим. Ана шундан сўнг бир умрга устозларга содиқ қолишга аҳд қилдим.

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ

Доимий ҳамроҳ

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг анъанага айланаётган хайрли ишлари бор. Чунончи, яна нашри амалга ошрила бошлаган "Навоийга армуғон" мажмуаси ана шундай эзгу тадбирлардандир. Мажмуанинг биринчи китоби ўттиз йилча илгари нашр этилиб, унда Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Ҳамид Сулаймон, Ҳаким Ҳомидий каби устоз навоийшунослар қатнашган эдилар.

Университет ректори профессор Б.Қодировнинг "Анъана давом этади" сарлавҳали кириш сўзи билан бошланган мазкур илмий тўплам "Руҳият сеҳри" ва "Лисоний зеболиклар" деб номланган бўлимлардан иборат.

Китобдан А.Ҳайитметов, Н.Комилов, Ҳ.Ҳомидий, Б.Саримсоқов, Б.Тўхлиев, С.Ашрбоев, Ғ.Мусина, Б.Акрам, М.Муҳиддинов, Ф.Набиев, И.Йўлдошев, К.Муллахўжаева, З.Машарипова каби олиму олималарнинг мақолалари жой олган. Бу мақолаларда улуғ шоир ижодига доир турли муҳим масалалар юзасидан фикр юритилган. Масалан, профессор Абдуқодир Ҳайитметов "Илк навоийшунослар" мақоласида адабиётшунослигимизда ҳали етарли даражада ўрганилмаган мавзуга эътиборни қаратиб, ўқувчилар учун янгилик бўлган қизиқарли тарихий далиллар келтиради ва ҳамкасбларини навоийшунослик тарихини яхлит ҳолда тўла ўрганишга даъват этади.

Олимнинг қуйидаги сўзлари айниқса эътиборга моликдир: "Адабиёт тарихида ўлганидан сўнг ўз баҳосини олган ёзувчи ва шоирлар кўп. Улардан фарқли ўлароқ Навоий эса ҳаётлигидаёқ буюк шоир, олим, давлат арбоби ва маданият ҳомийси сифатида ўз баҳосини олган эди. Унинг замондошлари, гарчи, улуғ шоир асарларини ҳозирги тушунчамизда таҳлил этиб бермаган бўлсалар ҳам, моҳият эътибори билан улар Навоийнинг ўзбек адабиётини, адабий тилини ривожлантириш, ўз даврида маданий ҳаётни тараққий эттириш соҳасидаги тарихий хизматларига тўғри баҳо беришга эришганлар. Шунинг учун ҳам биз бугунги кунда илк навоийшуносларнинг хизматларини ҳеч қачон унутмаслигимиз ва улардан ўз илмий тадқиқотларимизда фойдаланишимиз, уларнинг фикрларини янада ривожлантиришимиз ҳамда чуқурлаштиришимиз зарур".

Профессор Н.Комилов, навоийшунос олима К.Муллахўжаева мақолалари эса адабиётшунослигимизда мустамлака даврида эътибордан мутлақо четда қолган Алишер Навоий ва илоҳиёт мавзуи теран таҳлил этилган баркамол тадқиқотлардир.

Абдулла Қодирий номидаги "Халқ мероси" нашриётида 1000 нусхада чоп қилинган "Навоийга армуғон" (2000) мажмуаси, гарчи юпқа муқовада, кўримсизгина нашр этилган бўлса-да, сўз ва тафаккур мулкининг султони — буюк бобомиз 560 йиллигига ўзига хос совғадир.

***

Неча висолингни тилаб зор ўлай?
Неча фироқингға гирифтор ўлай?
Бағрим ўлуб кўҳи бало лоласи;
Кўздин оқиб ҳар сори парголаси.
Жоним ўлуб ҳажринг ила дардманд;
Раглар ажалдин анга печон каманд.
Онча сени истабон урдум қадам,
Ким талабингда қадам ўлди адам.
Сени тилаб ҳар неча кўрдум шиканж,
Ганж тилаб, етмади жуз дарду ранж.
Сабза дедим, сончти ништар мени;
Лаъл дедим, ўртади ахгар мени.
Лола дебон кўксума кўрдум туган;
Гул тилабон, кўнглума топтим тикан...

Шоирнинг қалбидан отилиб чиққан бундай дардли мисралар эса севгилисининг дийдорини кўриш иштиёқи билан йўғрилган қуйидаги илтижо ила ифодаланган:

Ҳам бу нафас бошима ет, раҳм этиб.
Сўнгра не осиғ келурунг, мен кетиб.

Ҳа, бир-бирига яқин кишилар тирик вақтларида бир-бирларининг қадрларига етишлари керак. Сўнгги пушаймондан нима фойда! Навоий ҳақ.

Улуғ шоирнинг бу андуҳли мисраларидан англашиладики, у "Хамса" достонларини ёза бошлаган чоғларида, аниқроғи, 41-42 ёшларида ҳам жўшқин ҳиссиёт, реал инсоний туйғулар билан яшаган. Уни ҳали севиш, севилиш, оила қуриш ниятлари тарк этмаган. Бундай шеърий байтларни ишқ ҳақидаги умумий, анъанавий шеърий сатрлар ва тасвирлардан фарқ қилиш керак. Буни Навоийнинг иккинчи муҳаббати, деб ҳисоблаш ҳам мумкин.

Бироқ шоирнинг бу галги муддаолари, интилишлари ҳам бахтли интиҳо топмаган. У "Ҳайрат ул-аброр"ни ёзиб бўлиб, "Хамса"нинг иккинчи достони — "Фарҳод ва Ширин"ни ёзишга киришар экан, достоннинг аввалида яна ўз шахсий кечинмаларига ўрин берган. Навоийнинг ўз иқрорига кўра, ушбу ишқий достоннинг юзага келишида унинг бошидан ўтган савдолар қуйидагича тасвирланган:

Яна боис буким, ишқи балошўр —
Бир ўтдин айлаб эрди жонима зўр,
Тилим худ бор анинг таърифида лол.
Қилай хомам тилидин шарҳи аҳвол.
Ҳазин жонимда бор эрди балое,
Балолиғ ишқ ҳар ён ҳавое.

Биров ишқи солиб жонима андуҳ,
Машаққат тоши юклаб кўҳ то кўҳ...

Аммо бу ўринда Навоий севган ва тасвирлаган маъшуқа "Ҳайрат ул-аброр"да қаламга олинган маъшуқами ёки бошқами? — бизга номаълум. Шуниси аниқки, ташқи кўриниши жиҳатидан ғоят гўзал бўлса ҳам, унинг ички дунёси шоир орзу қилган даражада юксак эмас. Навоийнинг севги, оила қуриш масалаларида катта истаги ёрнинг вафодорлиги, одоби, ахлоқи эди. Бу ерда тасвирланган маъшуқага эса бундай тушунчалар ёт. Шоирнинг фаришталарнинг ҳам рашкини келтирадиган муҳаббат кўзёшлари унинг учун эътиборсиз, вақти келганда у париларга нисбатан девсифат кишиларга раҳмдилроқ, ўз ошиғининг кўнглини олишдан кўра ҳамманинг кўнглини олишни, йиғинларда "шамъи мажлис" бўлишни афзал кўрган:

Вафосиз, табъсиз ноаҳл анга хуш,
Вафо аҳли била биттабъ нохуш.
Малак хайли еса ашким учун рашк,
Тўкубон ул пари ҳар дев учун ашк...

Манга айлаб ғаму меҳнатни мунис,
Ўзи ҳар уйда бўлғай шамъи мажлис...

Аёл кишининг бундай енгилтабиатлилиги эса Навоийнинг оила ҳақидаги қарашлари, орзу-истакларига бутунлай зид эди. Шундан кейин шоирнинг бирон асарида бошқа бировни ўзига яқин олгани, у билан оила қуриш ҳақида мулоҳаза юритгани кўзга ташланмайди. Лекин шоирнинг ёлғизликдан шикоят қилиб ёзган шеърлари кўп.

Навоийнинг, айниқса, қариган чоғларида биринчи муҳаббатини эслаб, соғиниб, бу ҳақда — ўз севгилисининг инсоний фазилатлари ва камчиликлари, баъзи-баъзида ўзаро тил топа олмай қолганлари, охир-оқибатда, кажрафтор фалак уларни бир-биридан жудо этгани хусусида чуқур андуҳ билан махсус ғазал битганлиги унинг ишқда, одамийликда чиндан ҳам буюк ва барқарор бўлганини билдиради:

Бор эди, ул ҳамки бир чоғ, бизга ёре бор эди.
Куллий ар ёр ўлмаса, филжумла боре ёр эди.

Васлдин буткармаса, таскин берур эрди сўруб,
Хаста кўнглум дардиниким, ҳажрдин афгор эди.
Мен агар маҳрум эдим, маҳрам ҳам эрмас эрди ул;
Кўнглум ар озурда эрди, лек миннатдор эди.
Шамъ агар ёрутмаса, куйдурмаса ҳам яхшидур.
Не улусқа улфат ондин, не манга озор эди.
Гўйиё шукр этмадимким, онсиз ўлмишмен бу дам.
Ул қуёшимни ёшурған чархи кажрафтор эди...

Алишер Навоийнинг шеъру достонларида тасвирланган ишқий кечинмаларнинг таъсирчанлиги, ҳамон барҳаётлиги уларнинг муайян даражада шоир шахсияти, дард-аламлари билан туташиб кетганлигида, қалб ҳақиқатларига асосланганида эди. Бир қанча шеърларда эса, у ўзининг бу туйғуларига тасаввуфий маъно берган. Чунки ҳар қандай ҳолатда ҳам бу ишқни унинг кўнглига Оллоҳнинг ўзи солган эди-да. Ишқни куйлаш Навоийга шоир сифатида абадул-абад катта шуҳрат келтирди. Унинг анъанавий ишқий мавзуда битган шеърларидаги жозиба манбаи ҳам шундан. Ўз асарларида у ёққан севги машъали эса, инсоният тарихида ҳеч қачон сўнмаяжак.

КАМОЛИДДИН БЕҲЗОДНИНГ СОХТА ПОРТРЕТИ

Тарихдан маълум, истеъдод ва ҳунар даҳоларини ҳар бир ҳукмдор ўз саройида ишлатишдан, уларни ўзиники қилиб олишдан манфаатдор бўлган. Камолиддин Беҳзод мураббийси Алишер Навоий (1501 йил), ҳукмдори Султон Ҳусайн (1506 йил) вафотидан кейин Шайбонийхон (1500—1510) хизматига ўтиб, Самарқандда яшай бошлаган. Кўчкунчихон ҳукмронлиги замонида ҳам (1510—1530) Беҳзод Самарқандда бўлган, 1507 йили Шайбонийхон портретини яратган.

Петербурглик шарқшунос олим Олег Акимушкин ўзининг «Мусаввир Беҳзод ва хаттот Маҳмуд Нишопурий тўғрисида афсона» («Народы Азии и Африки» журнали, 1963 йил, 6-сон) мақоласида сафавийлар шоҳи Исмоилнинг Камолиддин Беҳзодни ўз саройига келтиришга урингани ёзади.

Маълумки, Исмоил Сафавий (1502—1524) Оққуюнлилар давлати (1468—1502)ни тор-мор келтириб, сафавийлар давлатига асос солди. Мазкур давлат Қизилбошлар давлати деб ҳам аталган. Чунки Исмоил Сафавий амалдорлари учун махсус кулоҳ таъсис этганди. У ўн икки қовурғали, тепасида қизил таёқчали бўлган. Оқ кулоҳни ўн иккига бўлиб турадиган жияклар ҳам қизил рангда бўлган. Кулоҳ шиаларнинг шаҳид кетган ўн икки нафар имоми рамзи тарзида яратилган.

Афсонада айтилишича, Шоҳ Исмоил 1514 йил августида Жанубий Озарбойжондаги Чолдирон текислигида турк султони Салим Биринчи (1512—1520)га қарши жанг қилади. Шоҳ Исмоил жангга кетиш олдидан: «Ким билади, тақдиримда нималар ёзилган. Жангда душман ғолиб келса, ўларман ёки қочиб қутуларман. Эрон мамлакати вайрону талон-тарож қилинади. Бироқ саройимдаги Беҳзод ва Маҳмуд Нишопурийнинг Султон Салим қўлига тушиб қолишини асло истамайман», дейди. Беҳзод билан Маҳмуд Нишопурийни унинг буйруғига кўра холироқ бир ғорга беркитиб, ғор оғзини суваб ташлайдилар. Жангдан қайтиб келиб, сарой аъёнларига айтган биринчи гапи: «Беҳзод билан Шоҳ Маҳмуд тирикми?» деган сўроқ бўлган.

Ўзбеклар ва дунё

Камолиддин Беҳзоднинг 1514 йили Шоҳ Исмоил пойтахти Табризда бўлгани манбалардаги маълумотларда тасдиқланмайди. Хаттотлар ҳақида рисола муаллифи Қози Аҳмад Мир Муншининг ёзишича, Беҳзод Табризга келган йили Султон Муҳаммад наққош шоҳ Таҳмоспга мусаввирликдан дарс ўтар эди. Шоҳ Таҳмоспнинг 1514 йили туғилганини назарда тутсак, Беҳзод Табризга келганида Шоҳ Таҳмосп 7-8 ёшда, яъни 1522 йил бўлган.

Айни шу йили, 1522 йилнинг 24 апрелида Шоҳ Исмоилнинг Беҳзодни сарой китобдори этиб тайинлаш ҳақидаги фармони чиқади. Фармон охирида қуйидаги огоҳлантиришлар ҳам мавжуд:

«Мазкур устод Беҳзод тағин омонат кайфиятини ва диёнат чеҳрасини хотири лавҳи равшан замири саҳифасига нақшламасин... иккиюзламачилик майлидан сақлансин» (Хондамир).

Маълум бўладики, Беҳзод Табризга ўз ихтиёри билан келмаган.

Бунинг устига Беҳзоднинг қизилбошлар кулоҳи кийдирилган портрети ҳам яратилган. Портретда мусаввир 25-30 ёшларда. Беҳзоднинг 1455 йили туғилганини назарда тутсак, у ёши етмишга яқинлашганда Табризга борган. Унгача Шоҳ Исмоил Беҳзодни ўзиники, деб ҳисоблаб, шиалар кийими ва кўринишидаги сохта Беҳзод портретини чиздирган. Бу ҳолатга рус шарқшуноси А.А.Семёнов ҳам эътибор берган эди. У ўзининг «Портреты эпохи Навои» (Тошкент, 1940) китобида Беҳзод портретининг Табризда эканлигида яратилганини таъкидлаган. Айтилганлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, мазкур портрет Беҳзодни Табризга олиб кетишга уриниш йиллари (1510—1515) буюк мусаввирни кўрмасдан, тахминан чизилган. Буни Шоҳ Исмоилнинг сохта обрў орттириш учун уриниши эди, деб тушуниш мумкин.

Наим НОРҚУЛОВ,
тарих фанлари номзоди

Дунё — кенг...

УРИ ГЕЛЛЕРНИНГ ҒАРОЙИБ "ҲУНАРИ"

Ҳақиқий мўъжиза ҳар куни рўй бермайди.

Ливерпулда чиқадиган "Жуиш телеграф" газетасининг 50 йиллиги муносабати билан уюштирилган тадбирда ақл бовар этмайдиган ғаройиб ҳодиса содир бўлди. Табиийки, бундай тадбирлар "катталар" иштирокисиз ўтмайди. Ливерпул ҳокими Эдди Клейн маросимга ҳашамдор либосда ташриф буюрди. Унинг кўкрагида улкан олтин занжирга биркитилган, тевараги қимматбаҳо гавҳар тошлар билан безатилган, Ливерпулнинг герби туширилган қадимги нишон ярқираб турарди.

Тасодифни қарангки, юбилейга Америкадан машҳур экстрасенс Ури Геллер ҳам етиб келганди. Ҳокимни океан ортидан келган меҳмонга таништирмоқчи бўлишганида, меҳмон қўлини силтаб, у билан гурунглашишдан бош тортди. Бу ҳолдан бош муҳаррир саросимага тушиб қолди. Ури Геллер эса аллақандай занжирларни кўришга тоби йўқлигини, Ливерпул герби туширилган нишонга зиён-заҳмат етказиб қўйишни истамагани учун ҳоким билан кўришиб-сўрашмаганини тушунтирди.

Бу гап ҳоким қулоғига етганда у хахолаб кулди ва кўкрагидаги нишон жуда мустаҳкамлигини, не бало-қазоларга гувоҳ бўлганига қарамай, бирор жойи ҳатто тирналмаганини айтди... Хуллас, бироз ўтиб, бу ноқулай аҳвол унутилди.

Кечки овқат маҳали Ури Геллер Ливерпул полицияси бошлиғи билан ёнма-ён ўтирди. Қизиқчилик учун Ури бошлиқнинг олдидаги кумуш қошиққа нигоҳини қадаб, букди. Шу пайт столнинг ҳоким ўтирган тарафидан аёл кишининг чинқирган товуши эшитилди. Қўрқиб кетган меҳмонлар кўз ўнгида ҳокимнинг кўкрагидаги қадимги нишон ўз-ўзидан букилиб, саккиз дона гавҳар тош ерга тўкилди.

"Шу пайт мен бўйнимда аллақандай титроқни сездим, — деди ҳоким воқеага изоҳ бериб, — нишоннинг орқасидаги қопқоғи кўчиб тушаётганини ҳис этдим. Бу қандай юз берганини тушунтиролмайман, бироқ ишончим комил, бу Урининг иши". Геллер эса олдин ҳам заргарлик буюмларини кўз қараши билан букканини, бир гал миллион доллар турадиган кумуш чавандоз ҳайкалчасини эгганини айтиб, ҳокимнинг кўкрагидаги нишондай ўта қимматбаҳо нарсанинг шаклини биринчи марта ўзгартирганини тан олди.

Ҳозир мутахассислар нишонни қандай таъмирлаш ҳақида бош қотиришмоқда. Унинг нархи эса камида бир миллион фунт стерлинг (1,5 миллион доллар).

ШОИРНИНГ ШАВҚИ БАЛАНД

Россиянинг шимолий ўлкаларида яшовчи ненец, ханти ва манси каби халқлар оғир иқлим ва турмуш шароити таъсирида йилдан-йилга сон жиҳатдан тобора камайиб бораётгани сир эмас. Ненец шоири Юрий Айваседа бу ташвишли ҳолнинг олдини олиш, ўз халқининг сонини кўпайтириш учун кўшхотинлик таклифи билан чиқди. Унинг ўзи иккинчи бор уйланишга қарор қилган, хотини Елена эса бунга розилик билдирган. Улар 30 йилдан бери бирга яшашади, тўртта фарзандлари бор.

Ю.Айваседани Ғарбда, хусусан, Германия, Венгрия, Финляндия, Эстония ва бошқа мамлакатларда Шимол халқларининг қадимий маданияти, тили ва анъаналарининг билимдони сифатида яхши танишади ва қадрлашади.

Шоир Москвадаги Адабиёт институтини тугатгандан бери ўзининг овулида яшаб, ижод қилиб келади. Яшаш шароитидан нолимайди, сиҳат-саломатлиги жуда яхши. Чунки Ю.Айваседа ҳаётида чекмаган, мана, чорак аср мобайнида спиртли ичимликларни оғзига олмайди. Айни мана шу балоларга ружу қўйиш, шоирнинг эътирофича, Шимол халқларининг камайиб кетишига олиб келаётир.

Энди шоирнинг уйланишига келсак, бу масалада анчагина муаммолар бор экан. Биринчидан, унга иккинчи хотин бўлишга истак билдирганлар орасида ҳозирча ненец, ханти ёки манси миллатларига мансуб қизлар чиқмаётир. Эр-хотин Айваседаларнинг мўлжалича, бўлажак оила аъзоси уларнинг катта қизларидан ёш бўлмаслиги лозим. Катта қизлари эса ўттиз ёшда... Хуллас, шоир Юрий Айваседанинг шавқи баланд. Қутлуғ мақсад йўлида ҳар қандай ташвиш ҳам инсонга оғир ботмайди, албатта.

ЯНА "УЧАР ЛИКОПЧА"

Олтой ўлкасининг маркази Барнаул шаҳрида ғалати ҳодиса рўй берди. 21 январ куни "Ил-76" юк ташувчи самолёт экипажи учиш йўлагига чиққач, учишдан бош тортди. Экипажнинг учишдан бўйин товлашига учиб-қўниш йўлагида аллақандай ёрқин объект тургани сабаб бўлган. Учувчилар, албатта, 1966 йили Ж.Кеннеди аэропортида шундай ҳолатда учишга жазм этиб, осмонда портлаб кетган "Боинг-747" самолётининг фожиасини эслаган бўлсалар керак. "Олтой" авиакорхонаси бош директори И.Комаровнинг журналистларга маълум қилишича, Иркутскдан учиб келган бошқа бир самолёт ҳам Барнаулдаги асосий аэродромга қўнишдан бош тортган. Учиш йўлагидаги номаълум учувчи жисм япасқи шаклда бўлиб, анча вақт кўтарилиб-тушиб турган. Гувоҳлар унинг шу атрофдаги қишлоқ қабристонига бироз қўниб турганини кўришган. Орадан бироз ўтгач, сирли "учар ликопча" Павловск шаҳри томон учиб, кўздан йўқолган.

МАКТАБ ЭШИГИ ОЛДИДАГИ ЎЙ

(Боши 1-бетда.)

Бугун бу жараён шаклланди. Дунёнинг энг илғор илм ўчоқларидан қолишмайдиган мактабларда сабоқ олаётган фарзандларимиз хориж тилларини пухта ўрганишаяпти. Уларнинг бармоқлари компютер тугмалари устида эркин ҳаракат қилаяпти — жаҳоний билимлар дарчалари очилмоқда.

Ота-оналарда ҳам масъулият етилди - давлат фарзандим қисмати учун қайғураяпти, ўқиган, дунёни англаганларгина Ватаннинг чин маънодаги эгаси бўлиши мумкин, деган ўй кечмоқда улар кўнглида.

Мен бугун эрта тонгда Тошкентдаги 17-гимназия-мактаб эшиги олдида чорак соат турдим. Бирорта йирик ташкилот дарвозасида бунчалик кўп машина тўхтаб ўтмаса керак. Ота-оналар, чуғурчуғдай чулдираган болажонларини мактабга олиб келишаяпти.

Машиналардан тапир-тупур тушган болакайлар дарсга шошилишади. Мактаб — нуфузли мактаб. Албатта, ота-она олдидаги энг биринчи вазифа — фарзанд учун, келажак учун шароит яратиш-ку! Ҳатто ўз боласи учун ҳар бир оилабоши ўзини тиклаши, ўнглаши бугун ҳаётий ҳодиса бўлиши керак.

Давлат келажак учун барча шароитни яратди. Биз, оилабошилар ҳам фарзандимиз учун қайғуришимиз, ўзимизни эплашни билишимиз керак эмасми? Бугун ўз мустақил фикрига, иш юритиш услубига эга бўлмаган — ботинида ўзига ишончи йўқ кимса раҳбарликни ҳам, бирор бир ташкилотда қойиллатиб ишлашни ҳам уддасидан чиқолмайди. Хоҳ ишчи, хоҳ мансабдор, хоҳ зиёли бўлсин ўз касбининг фидойиси бўлолмаса, изланмаса, янгиликка интилмаса обрў топиши, эл назарига тушиши амри-маҳол. Чунки замон шундай шиддат билан илдамламоқда.

Билимга чанқоқ бўтакўз боланинг нигоҳидаги ҳайрат олови сўнмаса, тиниб-тинчимай, типирчилаб китоб варақласа, жамиятнинг ёруғ йўллар бошидаги олтин дарвозалари унинг учун очиқдир. Ҳамқишлоғим, сувчи Йўлдош бобонинг ўғли Америкада ўқиши мен учун бугун ҳайратланарли эмас. Бошқа қишлоқдошларим учун ҳам. У эртага телевизордан тараққиёт хусусида гапириб, Олтинсой тумани шароитида узумзор хўжаликларда шароб ва мева-шарбатлари тайёрлаш мумкин бўлган минизаводлар чизмасини кўрсатиб, фикрини исботлашга уринса ҳам ажабланмайман.

Лекин бир нарса менинг ҳайратимни қўзғатади — Олтинсойнинг Мўминқул қишлоғида жойлашган 19-мактаб томидан чакка томиши, деразалари синиб, поли ўйилиб, афтодаҳол кўриниши, синфхоналардаги печлар исимаслиги, мутасадди ташкилотларнинг эътиборидан четда қолганлиги уят.

Жамият келажак учун қайғураяпти. Олтинсойдаги раҳбарлар қаерга қараяпти?

x x x

Президентимиз "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати ташаббус гуруҳи билан учрашувда сўзлаган нутқида ёш авлод бахт-иқболи, келажаги учун қайғуриш барчамизнинг қалб даъватимиз бўлиши зарурлигини таъкидлади. Демак, ҳар бир ота-она ўз фарзанди келажаги учун қайғуриши, бунинг учун шарт-шароит яратиш йўлларини излаши керак.

Жамиятда ҳар бир шахс келажак учун жавобгар.

Давр сўрови, миллат келажаги билан ҳазиллашиб бўлмайди.

Изланган, курашган ўғил-қизга бахтнинг эшиклари очиқдир.

Қўчқор НОРҚОБИЛ

Умрлар бўладики, тиригида ўликдир,
Умрлар бўладики, ўлган одам тирикдир.
М.Шайхзода

МИЛЛАТ ТАРБИЯЧИСИ

Миллатнинг асл фарзандлари, маърифатпарвар сиймолар миллат ва Ватанни офатлардан омон сақлаш, уларни карахт ва мудроқ бир ҳолга солган норасо тузум иллатларидан халос этиш учун курашганлар. Ўтган аср бошидаги Миллий уйғониш даврининг шундай буюк намояндаларидан бири, шубҳасиз, Маҳмудхўжа Беҳбудийдир. У ҳақли равишда ўз замонида Туркистондаги маърифатчилик ҳаракатининг раҳнамоси деб тан олинди. "Сиёсий, ижтимоий фаолияти ва билимининг кенглиги жиҳатидан Туркистоннинг ўша вақтдаги маърифатчиларидан унга тенг келадигани йўқ", деб ёзади Файзулла Хўжаев. Мазкур давр ижтимоий-сиёсий, маданий-адабий ҳаракатчилик тарихи билимдони Ингеборгхоним Беҳбудийни Қиримдаги Ғаспирали, Қозон татарларининг Қаюм Носирийси, туркларнинг Аҳмад Мидҳати сингари Ўрта Осиёнинг халқ муаллими эди, деб баҳолайди.

Фитрат, Чўлпон, Қодирий асос солган янги ўзбек миллий адабиётининг илк вужудга келишини адабиётшуносларимиз Беҳбудий номи билан боғлайдилар. Аллома "Падаркуш" асари билан ўзбек драматургиясини бошлаб бергани бунга бир асос бўлса, ўзбек публицистикаси унинг қалами билан сайқал топгани яна бир асос бўла олади. Миллат тараққийсининг жон озиғи бўлган мактаб-маориф, матбуот, театрчилик соҳалари ҳам Беҳбудий саъй-ҳаракати билан ривож топганини биламиз.

Беҳбудий халқни маърифат орқали миллий тараққиётга, истиқлолга олиб чиқиш мумкин, деб билди. Шунинг учун маърифат масаласига алоҳида аҳамият берди. Ўз иш-амалларини мусулмончилик аҳкомлари билан асослаган ҳолда, тараққий замон билан бирга юрди, кишиларни дунёвий илм-маърифатдан баҳраманд этди. Унинг "Самарқанд" газетасини ўзбек, форс, рус тилларида "Туркистоннинг ўрта шевасинда" таъсис этиши халқни замонавий "илм, маданият, ҳунар ва саноатга ошно бўлишларига ташвиқ этмоқдан иборат" эди. Мактаб-мадрасалар ислоҳ ва тараққийсига ёрдам бермоқ эди.

Қуйида сизнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган Беҳбудийнинг "Не учун илтифот этмайдурлар?" мақоласи оғир ва илтифотсиз замонда адибнинг халқни уйғотиш йўлида чеккан заҳматларидан хабар беради.

Тўлқин ТОҒАЕВ

БЕҲБУДИЙ

НЕ УЧУН ИЛТИФОТ ЭТМАЙДУРЛАР?

"Самарқанд" жаридасининг ўзбаки, форси ва руси тилларинда Туркистоннинг ўрта шевасинда таъсис этилиб эди. Мундан мақсад шул эдики, ғарбдаги баҳри Хазардан бошлаб, шарқдаги Ғўлжа ва Қошғаргача, шимолдаги Қозоғистондан бошлаб, жанубдаги Афғонистондан фосили*, Аму наҳри ўртасидаги васиъ арозиға* сокин турк ва тожик биродарларимизға бақадари тоқат хидмат этмоқ ва уларни маданияти ҳолийа ва ижобати асрийа, вақойиъ* замонийада Урусия култури илм, ҳунар ва саноатиға ошно бўлишлариға ожизона ташвиқ этмоқдан иборат эди. Мактаб бўлсун, мадраса бўлсун, ишкул бўлсун ислоҳ ва тараққийсиға ёрдам учун халқни даъват қилмоқ эди. Фосид* урф ва ботил расмларни, ёмон одатларни шаръан ислоҳиға кўшиш этмоқ эди. Ҳамда Самарқанднинг русий қисми воситасила кераклигимизни давлат ... Русияға билдирмоқ эди. Ёшлар ва ёинки ёшлик фикрини ва ҳолини рус ватандошларға билдируб, ватандошлик бобинда орани яқинлаштурмоқ эди, дини мубайянимизни(нг)* аҳкоми ва асоси маданияти ҳозирға мунофий* ва ё ватан Русияға музкур* ва ё рус ватандошлар ила иътилоқ этмоқға зид эмаслигини тадрижан иштиҳор* этдирмоқ эди...

Ушбу мақсаднинг баҳси маҳаллий уч лисонда бўлса, таъсирининг сариъ* ва умумиятини ҳамда форси, ўзбаки, руси қаламлик Туркистонли аҳли ватанимиз албатта мушоракат* этиб иона қилмайада бўлишларини яқин қилиниб эди, аммо, ҳайҳотки, бу умидларимиз бўшға чиқди. "Самарқанд" анқарийб бешинчи ойни тамом қилур. Бу муддатда русча қалами борларимиз беш сатрлик бир нимарса ёзмоқға...(ҳаракат) этмадилар... Инчунун, иона ва мушоракат қилмайаларидин умид қилинғонларимиз миллий жаридага, миллий хизматга аҳамият бермадилар (қаламлари ила иона эткон муҳтарам зотлар мустаснодурлар). Масалан, 15 минг мусулмон нуфуслик ва неча даста муҳаррир, шоир ва мусаннифи* бор ва бир неча жарида чиқарган Осиёйи васати* бўлган Тошкент шаҳридан форси ё турки ё руси валав* бир сатр бўлсун бир шай* келган йўқ. Бир милйун одамлик Хивадан бир муштарийимиз бор. Аммо бир сатр мактуб олмадук. Икки милйун одамлик Бухородан фақат жаноб Сирож Ҳаким бир-икки мақола ёздилар. Лекин милйунға қарийб нуфуслик Фарғона вилоятидин валав бир мақола бўлсун келмади (бир неча хабарлар, шахсият нимарсалар мундин хориждур). Еттисув ила Мовароуннаҳр, баҳри Хазарни(нг) арозийи саҳроия*, мактаб-мадрасасиз қозоқ ва туркманлар маъвоси муҳаррирдин мазур дейилур. Фарғона вилояти, Сирдарё вилояти, Бухоро аморати, Хива хонлиғи аҳли қаламиға удабо ва шуаросига на демакликни билмаймиз. Туркистондаги муҳтарам тотор биродарлардин баъзи мактублар келур ва кераклигининг шеваси тағйир* берилиб ёзиладур.

Ана ўн милйун халқға миллат учун ёзгучи ўн муҳаррири йўқдур. Оҳ на учун йўқдур. Лоқайдмиз! Хулосайи таҳаййурдамизким*, Туркистон, Бухоро ва Хива аҳли қаламы, шуароси на учун илтифот этмайдурлар?

"Ойина", 1913, 16 август, 36-сон.

Луғат:

Фосила — оралиқ.

Васиъ арозиға — кенг, ёйиқ ерларга.

Вақойиъ — воқеалар.

Фосид — бузуқ.

Мубайян — баён этилган, тушунтирилган, исботланган.

Мунофий — зид, қарши.

Музкур — зарарли.

Иштиҳор — шуҳрат топиш.

Сариъ — тез суръатли.

Мушоракат — ўртоқлик, биргалик.

Васат — ўрталик, ўрта.

Валав — лоақал.

Шай — нарса.

Арозийи саҳроия — саҳро ерлари.

Тағйир — ўзгартиш.

Таҳаййур — ҳайратланиш.

Қулоқ беринг: бутун борлиқ
Айланмоқда чаманга.
Чунки она алла айтар —
Бешикдаги Ватанга.

Доимий ҳамроҳ

Таниқли мунаққид Наим Каримов публицист Юсуф Бердиевнинг "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни бош таҳририяти томонидан чоп этилган "Ёниб яшаётган одамлар" номли янги китоби қаҳрамонларини "Нурли умр соҳиблари" деб атайди. Бу албатта бежиз эмас. Чунки китобдаги очеркларда ўзларининг эзгу амаллари, фидокорона меҳнатлари, кашфиёт ва изланишлари билан бошқаларга ибрат бўлаётган давримиз қаҳрамонлари ҳақида ҳикоя қилинган.

Атоқли шоиримиз Абдулла Орипов, миришкор деҳқонлар — Содиқжон Абдурасулов, Парда Зиёдов, Иброҳим Файзуллаев, Анвар Қурбонов, Шодмонқул Чориқулов, педагоглар — Мавлуда Исматова, Мартия Раҳматова, таъмирчи уста Мирумар Асадов, кончи Н.И.Кучерский, экскаваторчи Жонсаид Турдиев, қурувчи Холхўжа Умаров, зардўз Муяссар Темирова, чилангар Эркин Алимуҳамедов ва бошқа ўнлаб соҳа дарғалари ҳақидаги ҳикоялар бунга мисол бўла олади. Диққатга сазовор томони шундаки, муаллиф республикамизнинг турли вилоятларида яшаётган мазкур қаҳрамонлар билан шахсан учрашиб, ҳамсуҳбат бўлган, уларнинг муваффақиятлари "сири" билан яқиндан танишган.

Ю.Бердиев ўзининг "Санъатимиз сардорлари", "Қашқадарё қаҳрамонлари" сингари китоблари билан ижодий портретлар яратиш борасида яхшигина тажриба тўплаган эди. Янги китоби ҳам ана шу изланишларининг мантиқий давомидир.

М.Уйғур номидаги Тошкент давлат Санъат институти жамоаси катта ўқитувчи Дилшода Исамуҳамедовага онаси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

Гуландом ҒУЛОМОВАнинг

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Саид Анварга волидаи муҳтарамаси

БУМАЙРАМ ая

вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, Котибият — 133-49-93
Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-58-49 *Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93*
Санъат бўлими: 136-56-48 *Наср ва назм бўлими: 136-56-50*

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.
Навбатчи муҳаррир — Маҳмуд САЪДИЙ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—20.00. Босишга топширилди

Газета Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасида 00024-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г. — 2009. Ҳажми — 3 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ.
СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Тиражи—7119.